

MILLESGÅRDEN

Vårdprogram samt förslag till förbättrad tillgänglighet
Management plan and proposals for increased accessibility

Examensarbete av Per Qvist i ämnet landskapsplanering omfattande 20 poäng
vid institutionen för stad och land, SLU, Ultuna, vårterminen 2006

Examinatorer: Clas Florgård, SLU och Catharina Nolin

Handledare: Sophia Norrman

Biträdande handledare: Tomas Lagerström

Sammanfattning

Millesgården är en museianläggning på Lidingö utanför Stockholm. Den utgörs bland annat av de byggnader som utgjorde konstnärsparet Carl och Olga Milles hem och ateljéer samt det som ursprungligen var hemmets trädgård. Carl Milles vidareutvecklade sedan trädgården, tillsammans med senare förvärvade områden till en skulpturpark där en stor del av konstnärens skulpturer förevisas. Denna rapport behandlar skulpturparken. Anläggningen börjar nu närma sig en ålder om 100 år. Under de första 50 åren av anläggningens existens var konstnären Carl själv huvudpersonen bakom anläggningens utformning och utveckling. Efter hans död har arbetet i anläggningens utemiljö inriktats på bevarande och förvaltning. Anläggningen har i huvudsak kvar den form den hade vid konstnärens död, dock har karaktären ändrats genom slitage, otillräckliga resurser för underhåll och växtmaterialens dynamik. En del tillägg har också gjorts. En av huvudinriktningarna på examensarbetet är att förbättra tillgängligheten som främst på grund av anläggningens topografi och aktuell status hos hårdgjorda ytor är dålig.

I själva vårdprogrammet studeras varje del av skulpturparken med en genomgång av den historiska utvecklingen, dagens situation och en diskussion kring och specificerande av åtgärder. Programmet söker definiera de viktigaste kulturhistoriska värdena i varje del med inriktning på de estetiska värdena eftersom de överväger i den fysiska utemiljön. Där går också igenom vilken karaktär parkdelen har och har haft och de element som skapar den. Genom att ha definierat karaktären, kan man ta hänsyn till den och andra värden både för att återskapa och förstärka dem samt för att skydda dem då ingrepp görs. Förutom att förbättra tillgängligheten syftar åtgärderna i huvudsak till att återskapa karaktärer som förläckats eller försvunnit i respektive del av anläggningen, ta bort nytillförda element som inte förbättrat anläggningen och lösa problem som uppstått på grund av att trädens tillväxt och det sätt som anläggningen anlagts runt dem inte alltid från början varit utformad för kompatibilitet på sikt.

Rapporten avslutas med ett antal mer detaljerade förslag på hur ramper kan passas in i anläggningen. Förslag finns för ramper på nedre terrassen, på Olgas terrass och vid gamla entrén samt för en rullstolslyft i Annes trädgård. För nedre terrassen lämnas också förslag på nyplantering av träd och nya planteringar kring ekarna i gradängerna.

Abstract

Millesgården is a museum on the island of Lidingö outside Stockholm. It contains the buildings which were the home and studios of the artist Carl Milles and his artist wife Olga. It also contains the grounds that originated as the garden of their home. Carl Milles later developed the garden into a sculpture park where a great part of the sculptors works are on display. In this report only the sculpture park is treated. The park is now approaching an age of 100 years. During the first half century of its existence, the artist Carl himself was the main propelling factor behind the design and development of the park. After his death, the work in the park has been concentrated on preservation and maintenance. The basic features of the park are still the same as when the artist died. Its character though, has changed over the years due to wear and tear, the dynamics of the plant material and insufficient resources for maintenance. Some minor additions have also been made. One of the main purposes of the master thesis has been to ameliorate the accessibility of the park that is bad due to the topography and the status of sealed surfaces.

In the management plan itself, the development in the passed and the current situation is studied for each part of the park, alongside a discussion and specification of proposed measures. The programme defines the main cultural values of each part of the park, focussing on the esthetical values, as they are values that are predominant in the physical environment in the park. It also defines the visual character at present and in the passed of each part of the park and which factors that creates it. Only being aware of those factors, is it possible to take the values into consideration in order to restore or strengthen them or protect them when new additions are made. In addition to increasing accessibility, the measures mainly aim at restoring lost or weakened characters in each part of the park and taking away later additions that has not been beneficial to the design of the park. Some measures also aim at solving problems that has arisen through the way the dynamics of the trees and the way the structures of the park has been built around them not always being compatible in the long run.

At the end of the report, a couple of design proposals are found. There are proposals how ramps can be designed for the lower terrace (nedre terrassen), Olga's terrace and at the old entry, and how a wheel chair lift can be put in Anne's garden (Annes trädgård). For the lower terrace, proposals are also made on new tree planting and new planting beds around the oak trees.

Förord

Rapporten är ett resultat av ett examensarbete om 20 poäng vid institutionen för stad och land, Ultuna, SLU, under vårterminen 2006. Arbetets upprinnelse är en förfrågan som gjorts av Millesgårdens trädgårdsmästare Anders Westberg till institutionen. Orsaken till förfrågan har framförallt varit de problem man upplever med anläggningens tillgänglighet, växtmaterialets åldrande och därmed sammanhängande problem. Jag vill tacka Anders för all information om Millesgårdens parkanläggning idag och dess senare historia som han varit behjälplig med. Den övriga personalen på Millesgården särskilt intendent William Wareing och museipedagog Maria Wiberg vill jag också tacka för all hjälp.

Min handledare har varit Sophia Norrman. Tomas Lagerström har varit biträdande handledare med vilken jag framförallt kunnat diskutera åtgärder för anläggningens växtmaterial. Jag tackar er båda för alla goda synpunkter.

Jag vill också tacka Carola Westerlund som hjälpt mig med sommarfoton av anläggningen, något som varit särskilt värdefullt då anläggningen varit avlövad och oftast snötäckt under den period då jag genomfört mina inventeringar.

Jag tackar även Charlotta Råsmark för hennes fotografier.

Innehåll

Förord	1
Arbetssätt	2
Inledning	2
Millesgårdens historia	2
Respekt för ursprunget	3
Värden	4
Tillgängligheten på Millesgården	7
Vårdprogram	10
Den första trädgården	10
Vattugården	10
Lilla Österrike	12
Övre terrassen	13
Mellersta terrassen	15
Olgas terrass	17
Helige Martins Terrass	18
Rosenterrassen	19
Kring Annes hus	21
Nedre Terrassen	22
Enterasserna och trapporna	25
Åtgärder för Millesgårdens träd	28
Åtgärder för ökad tillgängligheten	31
Konstnärshemmets	31
tillgänglighet	31
Förslag	32
Nedre terrassen	33
Annes trädgård	35
Olgas terrass	36
Gamla entrén	37
Några tankar kring arbetet	38
Källor	38

Inledning

Millesgården är en åldrande och på många håll sliten anläggning. Några av de problem man brottas med är:

- Träden som i de flesta fall är träd som ursprungligen fanns på platsen har börjat dö av ålder. I flera fall kommer denna död att inträda för tidigt på grund av de försämrade livsbetingelser som uppstått då anläggningen tillkommit runt träden.
- De växande trädens rötter förstör på många håll de hårdgjorda ytor som anlagts runt träden, ofta ända intill deras stammar.
- På sina håll har det ursprungliga växtmaterialet nu blivit förvuxet och förlorat sitt prydnadsvärde.
- Tillgängligheten inom anläggningen är dålig. Visserligen skulle många av de hinder som finns sannolikt inte i lagens mening betraktas som enkelt avhjälpta, något som skulle kräva åtgärd innan år 2010. Icke desto mindre finns ett stort värde i att så många som möjligt får tillgång till anläggningen.

Examensarbetet har haft som mål att lämna förslag på åtgärder för förnyelse, renovering och ökad tillgänglighet i syfte att mildra dessa problem.

Arbetet behandlar själva skulpturparken, dvs utemiljön på Millesgården. Den del av parken där Emma Lundberg-trädgården inrättades år 1998 behandlas inte i rapporten.

Även om anläggningen idag inte omfattas av något särskilt lagstadgat skydd, har anläggningen betydande kulturhistoriska värden och internationella turistiska värden. För att kunna lämna förslag på lösningar utan att riskera att kulturhistoriska värden går förlorade har först anläggningens utveckling fram till våra dagar och dess nuvarande karaktär studerats så att ett värdebaserat vårdprogram kunnat upprättas.

Först i arbetet beskrivs anläggningens kulturhistoriska värden på en översiktlig nivå som sedan fördjupas i vårdprogrammet

Eftersom en förbättring av tillgängligheten varit ett viktigt syfte med arbetet, diskuteras sedan några aspekter kring tillgänglighet i allmänhet samt de huvudsakliga problem för tillgängligheten som anläggningen uppvisar. Vårdprogrammet innehåller för varje del av anläggningen en genomgång av den historiska utvecklingen, en nulägesbeskrivning,

en målsättning för parkdelens utveckling samt en diskussion kring åtgärder. Åtgärder för anläggningens träd diskuteras särskilt.

Sist i examensarbetet visas ett antal förslag på gestaltning av tillgänglighetsfrämjande åtgärder. Här finns även en kort beskrivning vilka delar av Millesgården som blir tillgängliga med olika åtgärder och hur de korreponderar med varandra.

Millesgårdens historia

Millesgården är en museianläggning på Lidingö skapad på den plats där Carl Milles bodde under en stor del av sitt liv. Anläggningen är unik på så sätt att den kombinerar konstnärens hem, skapat enligt det tidiga 1900-talets ideal om konstnärshemmet, med en park som innehåller en omfattande samling av hans skulpturer. Bland annat har han här samlat kopior av många av de verk som finns uppförda runt om i landet och i världen. Förutom skulptörens egna verk finns även andra skulpturer och föremål som han samlat, att se såväl i parken som i konstnärshemmet.

Huset och trädgården närmast det, lät Carl Milles börja bygga 1908 som sin privatbostad och ateljé. Redan från början anlades en trädgård kring huset. Under 1910-talets senare hälft anlades terrasserna närmast huset, i grunden har de behållit sitt utseende än idag. Det var Carl Milles själv som tillsammans med halvbrodern Evert Milles utformade trädgården och de skulle även fortsätta att tillsammans ansvara för utformningen av de delar som senare skulle tillkomma. Evert var arkitekt till yrket. Trädgården användes tidigt för att förevisa skulpturer för beställare. År 1936 gjordes Millesgården till en stiftelse som överlämnades som gåva till svenska folket. I och med detta blev även konstnärens hem och trädgården tillgängliga för allmänheten.

Under åren 1931-50 bodde Carl och Olga Milles i USA. Efter återkomsten inrättade de sig i det nybyggda Annes hus. I början på 1950-talet tillkom sedan terrasserna belägna på lägre nivåer. Den sista utvidgningen i vilken Milles själv deltog, var den nedre terrassen. Den färdigställdes dock först efter konstnärens död 1955.

År 1998 anlades Emma Lundberg-trädgården som gestaltats efter Emma Lundbergs ideal. Anläggningens senast betydande tillskott är utställningshallen, ritad av Johan

Spelande änglar på nedre terrassen, våren 2006. Millesgården inrymmer en stor del av Milles verk.

Celsing. Den invigdes 1999 och används för temporära utställningar av svenska och utländska konstnärer.

Inom anläggningen råder idag förbud mot att uppföra nya byggnader men i övrigt föreligger inget lagstadgat skydd.

Millesgårdens skulpturpark tillsammans med konsthallen och konstnärshemmet besöks av ca 70 000 människor årligen. Förutom att vara ett museum som förevisar paret Milles hem, deras konst och samlingar bedriver Millesgården även andra verksamheter. Man erbjuder olika pedagogiska aktiviteter för barn och vuxna. Man anordnar konserter i skulpturparken. Företag kan hyra in sig för evenemang och möten i flera olika lokaler och i parken. Lidingö kommun förlägger sitt nationaldagsfirande till parken. Kring jul serveras julbord i konstnärshemmet.

Arbetssätt

För att utarbeta mitt tillvägagångssätt har jag hämtat inspiration från en metod, som tillämpats av Riksantikvarieämbetet då man tagit fram en förvaltningsplan för Visingsborg. Denna har sedan omarbetats för att anpassas till uppgiften samt ta hänsyn till mina tids- och resursbegränsningar.

Metoden innehåller ursprungligen följande steg:

- Förstå platsen
- Undersök
- Fastställ planen.

Då jag inte har insyn i de resurser Millesgården har till sitt förfogande, i synnerhet med hänsyn taget till det ekonomiska läge som rått under den period då examensarbetet utförts, reduceras det sista steget till att upprätta ett vårdprogram. Det är sedan Millesgården, som med hänsyn till resurser kan prioritera åtgärderna och göra en tidsplanering för dem.

I mitt för uppgiften anpassade tillvägagångssätt har de olika stegen innehållit följande moment:

Förstå platsen (Inventering):

- Insamling av befintligt material.
- Preliminär inventering av anläggningen.
- Intervjuer med berörda intressenter som trädgårdsmästaren, intendenten och museipedagogen för att samla de önskemål och krav på platsen som finns/kan komma att finnas.
- Preliminär formulering av anläggningens egenart och betydelse.
- Historisk beskrivning. För den historiska beskrivningen har jag i huvudsak utgått från den kartläggning av Millesgårdens utveckling som Bergström & Nolin gjort i boken Millesgården, Arkitektur & Trädgård. Bergström har framförallt arbetet med byggnaderna och Nolin med parken. Endast i undantagsfall har jag själv undersökt ursprungskällorna och det har då främst gällt foton i Millesgårdens arkiv.

Undersök

- Bedömning av de kulturhistoriska värdena för varje del av anläggningen. Värdena kan delas in i upplevelse-, kunskaps-, och samhällsvärde. Fokus har legat på upplevelse- och kunskapsvärden. Samhällsvärden har naturligtvis beaktats men är svåra att bryta ut för parken i sig.
- Mer noggrann undersökning av anläggningens delar, bland annat med avseende på yt- och växtmaterial och deras status. Även tillgänglighet undersöks. Eventuella skador och deras möjliga orsaker undersöks också.
- Formulering av platsens egenart, karaktär och betydelse.
- Formulering av programmets målsättning.

Upprätta programmet

- Jämförelse av värdena med nuvarande tillstånd och fastställande av en målsättning. Är det en restaurering, en upprustning eller förnyelse som skall göras? En viktig del

av arbetet har varit att motivera de ställningstaganden som görs.

- Förslag på åtgärder för varje del av anläggningen.

Tillgänglighet

En viktig aspekt på arbetet har varit att förbättra tillgängligheten inom anläggningen. Information om vad som är god tillgänglighet och vilka regler som gäller har främst hämtats från Boverkets skrifter Enklare utan hinder (Boverket 2005a) och Tillgängliga platser (Boverket 2005b).

Av plan- och bygglagen framgår att enkelt avhjälpta hinder för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga skall avhjälpas på allmänna platser. I Boverkets föreskrifter listas nivåskillnader, ojämn markbeläggning samt bristande kontrastmarkering, varningsmarkering och balansstöd som hinder som skall åtgärdas. För att bedöma om en åtgärd är enkelt avhjälpt skall hänsyn tas till vad som är rimligt i hänseende till åtgärdens nytta och platsens förutsättningar. Inte heller får de ekonomiska konsekvenserna för investering och underhåll bli för betungande. (Boverket 2005a)

I arbetet har jag, då åtgärder föreslagits, syftat till att göra en avvägning mellan i vilken grad en åtgärd skulle öka tillgängligheten och i vilken grad de kulturhistoriska värdena skulle påverkas. Målsättningen har varit att åstadkomma en god tillgänglighet, utan att för den skull riskera värdena. Jag har däremot inte försökt avgöra huruvida ett hinder i lagens mening skulle betraktas som enkelt avhjälpt eller ej.

Löpande underhåll

På Millesgården finns många murar och trappor samt stora stenlagda ytor. Status hos dessa varierar från att vara i mycket gott skick, till att vara på väg att rasa eller till och med delvis redan ha rasat. Kontroll och reparationer av dessa förutsätts ingå i det löpande underhållet och har endast beaktats i vårdprogrammet i undantagsfall, främst då deras status påverkar tillgängligheten och då jag bedömt att någon annan åtgärd är påkallad.

Respekt för ursprunget

Carl Milles var en av landets mest ryktbara konstnärer genom tiderna. Millesgårdens park är inte bara en park där han ställt ut sina skulpturer till beskådande utan han har varit väldigt noga med hela anläggningens estetiska utformning som han tänkt skall upplevas som en konstnärlig enhet tillsammans med skulpturerna. En fråga man kan ställa sig när man diskuterar förändringar i en sådan anläggning är vad man för rätt att förändra i eller förvanska något som kan uppfattas som ett konstverk.

En av de saker som jag anser att man kan tillåta sig att göra är att förnya växtmaterialet. Växter är ju dynamiska element. De växer, blir för stora och dör. Deras uttryck förändras också beroende på de skötselåtgärder de blivit utsatta för. I mina förslag till åtgärder har jag vanligtvis valt att försöka återskapa den karaktär som jag tror att Milles ville åstadkomma snarare än att slå vakt om de enskilda växtindivider som sparats eller planterats under konstnärens överinseende. Även om Carl Milles var intresserad av växter är han inte främst berömd för sin odlargärning. Inte heller är anläggningen så gammal att de använda sorterna i sig har en kulturhistorisk unicitet. Jag anser att man kan ha ett ganska fritt förhållningssätt till exakt vilka arter och sorter som tidigast funnits på platsen, även då man från källor kan få reda på det. Man kan välja även moderna sorter som kanske väl så bra återspeglar den förmodade eftersträvarade karaktären, är sundare eller mindre skötselkrävande.

Carl Milles hade redan tidigt avsikten att testamentera anläggningen till svenska folket för att visa sin konst och bilda allmänheten. Det borde alltså vara i enlighet med hans intentioner att anläggningen är framkomlig för besökarna. Att åtgärda ytor som blivit svårframkomliga på grund av trädrotter eller åtgärda problem med tillgängligheten för funktionshindrade bör man således också kunna tillåta sig. Från det jag läst, får jag även bilden att Milles var en pragmatiker. Han kunde prova en idé i trädgårdens gestaltning fungerade inte det så gjorde han förändringar.

Min strävan har varit att efter förmåga följa Milles intentioner. Exakt vad han ville är sällan känt utan det måste bli en tolkning byggd på det jag läst om Milles person och Millesgården samt det som går att se av anläggningen i äldre bildmaterial.

Värden

För att ta fram vårdprogrammet för Millesgården har jag utgått från anläggningens kulturhistoriska värden. Jag har hämtat den använda värdeindelning från Riksantikvarieämbetets förvaltningsplan för Visingsborgs slottsruin (Riksantikvarieämbetet 2005).

Man skiljer mellan Upplevelsevärden, Kunskapsvärden och Samhällsvärden. Upplevelsevärden kan också kallas estetiska värden. Kunskapsvärdena utgörs av historiska och vetenskapliga värden och utgår från platsen kultur-, natur-, samhälls- och teknikhistoria. Samhällsvärden som också kan kallas bruks- eller nyttjandevärden beskriver hur platsens kvaliteter medfört användningar för olika grupper och individer i samhället.

Genom att ha identifierat de kulturhistoriska värdena kan man låta dessa styra vårdprogrammet. Det är ju i själva verket dessa värden som man vill bevara i en kulturhistoriskt intressant miljö. Genom att ha identifierat värdena kan man även enklare föra en diskussion kring anläggningen och lättare göra avvägningar mellan olika värden, som kan vara varandra motstridiga.

Upplevelsevärden

Millesgården är rik på upplevelsevärden eller estetiska värden. Hela anläggningen är utformad på ett sådant sätt att den ska vara tilltalande och även platsen är ursprungligen vald för att ge förutsättningar för detta. För Carl Milles var enligt Näslund (1991) konstens huvudsakliga uppgift att behaga sinnena något som även tycks genomsyra Millesgårdens gestaltning.

Man kan finna skönhetsupplevelser i allt från vegetationens detaljer till anläggningens arkitektur, läge och utblickar. Några element som bidrar starkt till de estetiska värdena är:

- De uttrycksfulla gamla träden.
- Platsens topografi och hur den bearbetats.
- Utblicken över vattnet.
- Skulpturerna.
- Stenarbetena.

Något som också bidrar starkt till skönhetsupplevelsen är det sätt, på vilket ett visuellt djup på flera ställen har skapats i anläggningen. Ofta får man nästan känslan av en teaterscenografi. Det finns en förgrund och en bakgrund och där-

Samhörigheten mellan byggnader och park, höjden, utblickarna över vattnet, skulpturer, sten- och smidesarbeten samt spelet mellan hitom och bortom bidrar alla till den estetiska upplevelsen på Millesgården. Fotograf okänd, Millesgårdens arkiv.

emellan kan man få upplevelsen att utsikten är arrangerad som i kulisser. Skulpturer och kolonner som sticker upp i eller inramar blickfältet har ofta utnyttjats för att skapa en intressant spänning mellan hitom och bortom.

Andra upplevelsevärden än rena skönhetsvärden finns också företrädda. Delar i anläggningen erbjuder möjlighet till lugn, ro och kontemplation och vissa delar ingjuter mer sublima känslor. I vissa delar kan man känna ett sammanhang med historien och i andra känner man sig förflyttad till en annan värld.

Upplevelsevärdena finns beskrivna i större detalj för parkens olika delar, dels i beskrivningen av övergripande karaktärer, dels i vårdprogrammet. Några åtgärder som emellertid är viktiga för att upprätthålla upplevelsevärdena och som gäller hela anläggningen är att:

- Upprätthålla underhåll på en sådan nivå att anläggningen upplevs som välskött och prydlig.
- Se över skyltning, möblering och armaturer så att de är estetiskt tilltalande.

Trappa mellan Vattugården och loggian. Ledstången följer trappans lopp på ett elegant sätt.

Övergripande karaktärer

I vårdprogrammet finns värdena för respektive del av anläggningen beskrivna. Det finns emellertid ett antal värden och karaktärer som är gemensamma för flera delar av parken. Dessa är nödvändiga att ha i åtanke även då man ska diskutera åtgärder för en särskild parkdel så att anläggningen alltjämt upplevs som sammanhållen. Vidare är det ibland så att ett värde eller en karaktär kanske inte framförallt i sig är viktig för upplevelsen. Det viktiga kan istället vara hur karaktärerna förhåller sig till och komplementerar varandra.

Kombinationen av natur och kultur är ett viktigt drag i anläggningen. Den ursprungliga topografin har utnyttjats för att göra anläggningen spännande, med platåer på flera olika nivåer. Man får intrycket av att anläggningen har mejslats ut direkt ur klippan. Arkitektoniska inslag som de höga terrasseringsmurarna och de storslagna trapporna poängterar dramatiken i det ursprungliga landskapet. Även havet och himlen har utnyttjats. Upplevelsen av himlen förstärks genom att man ofta lockas vända blicken uppåt för att se skulpturerna avteckna sig mot himlens fond. Värtan ger upphov till såväl bakgrundsglitter bakom stammar och lövverk som utblickar inramade av kolonner och grenar. På nedre terrassen får man hela skärgårdsviken utbredd framför sig. De ursprungliga träden har sparats. Det ser ut som om de har stått på platsen sedan urminnes tider, långt innan parken tillkom mitt ibland dem. Karaktärsträdarterna tall, björk, rönn och ek upplevs som självklara och naturliga i miljön.

Anläggningen blir spännande genom att den inte omedelbart avslöjar allt som finns att upptäcka. Det finns flera olika vägar att ta sig fram om man har de fysiska förutsättningarna. Det är inte alltid helt självklart var man hamnar om man väljer en viss gång eller trappa. Det finns rum av alla möjliga storlekar. Man har möjlighet till allt ifrån att samla några busslaster turister till att sitta på tu man hand, avskilt på en bänk. På nedre terrassen känns rummet nästan oändligt. Det finns även rum som man kanske inte upptäcker förrän man börjar bli mer förtrogen med anläggningen.

Stenarbetena är viktiga för anläggningens karaktär. Genom en ganska låg ytbehandlingsgrad ger de ett rustikt intryck även om de byggda formerna så tydligt signalerar det mänskliga arbetet. Sprängstenens granit och kvartsiten återkommer hela tiden i anläggningen och hjälper till att uttrycksmässigt hålla den samman. Växtligheten av främst murreva i trappor och mellan plattor i markbeläggning ger ett intryck av att stenen har legat på platsen länge.

Fontänerna är av mycket stor betydelse för Millesgården. Ofta är de centrala element i de trädgårdsrum där de står. Det är i Sverige tämligen unikt med en sådan mängd fontäner i en anläggning. Fontänerna är också ett av de inslag som besökare uppskattar mest och följaktligen det som även förargar mest då de inte fungerar (Wiberg 2006). Carl Milles ville att fontänerna skulle spruta kraftfullt, gärna skulle vattnet spruta ut lite utanför kar och dammar (Wareing 2006). Tyvärr har man en hel del problem med fontänerna. I vissa fontäner sätter munstycken igen med jämna mellanrum, på några ställen har man problem att hålla vattennivån i dammar. På några ställen finns läckage i ledningar och dammar.

Millesgårdens möblering och detaljer är ofta utformade med stor elegans och hantverkskicklighet. Att grindarna och staketet vid gamla entrén är konstverk i sig är uppenbart. Men även enklare detaljer, som ledstänger är ofta utformade med utsökt enkelhet som följer trappornas och terrängens linjer. När dessa detaljer måste ändras, till exempel när en ledstång måste anpassas av tillgänglighetsskäl, är det mycket viktigt att den konstnärliga och hantverksmässiga nivån upprätthålls. Utformningen hos några av de tillägg som gjorts under åren, som papperskorgar, belysningsstolpar och en del skyltar kontrasterar stundom mot mer ursprungliga detaljers

skönhet på ett förskräckande sätt och förtar anläggningens skönhetsvärden..

För att tillse att skyltar och övrigt möblemang blir estetiskt tilltalande och att en enhetlighet uppnås inom anläggningen bör ett program för utformning av dessa tillägg tas fram.

Kunskapsvärden

Millesgårdens unicitet ligger i att vara skapad av en av våra mest rykbara konstnärer och personer i hans närhet, först i huvudsak som trädgården till hans hem och sedan som allmänt tillgänglig skulpturpark. Den är produkten av ideal som Carl Milles hade och som även ofta var förhärskande i samhället på den tiden. I många stycken är anläggningen fortfarande tämligen intakt. Anläggningens kunskapsvärden är starkt knutna till Milles liv och konstnärsgärning och det vi kan lära oss om dessa. I anläggningen kan man se repliker av en mycket stor del av konstnärens produktion samt delar av hans samling av skulptur. Parken erbjuder alltså stora möjligheter att studera Milles konstnärskap och hans utveckling som konstnär.

Även om parken, särskilt i dess äldre delar, har förändrats under såväl Milles levnad som därefter, kan man fortfarande läsa hur idealen i trädgårdskonst har skiftat under 1900-talets första hälft. I delarna närmast ateljén finns fortfarande drag av arts and craft och vid nedre terrassen får anläggningen ett nyklassicistiskt uttryck.

Millesgården var Milles hem under en stor del av hans liv. Redan från början använde han trädgården för att visa upp sina skulpturer för eventuella köpare och han hade tidigt en tanke om att hans hem skulle bevaras för eftervärden och vara ett föredöme för god smak och bildning (Bergström & Nolin 2003). Den illustrerar tydligt idén om konstnärshemmet, som var ett ideal bland flera konstnärer kring sekelskiftet.

Millesgården som helhet, konstnärshem, arkiv och park, berättar även mycket om det samhälle i vilket Carl Milles levde. Mycket av detta tar sig kanske inte så påtagliga uttryck i den fysiska utemiljön. Ett exempel är dock förekomsten av de mindre hus som utgjorde bostäder för anställda på Millesgården och som bär vittnesmål om den patriarkala struktur som till del fortfarande rådde i vårt land under Carl Milles levnad. Ett annat exempel är de klassiska myter som flertalet skulpturer illustrerar. Dessa och den förståelse som betrakt-

Utsikt från pelargången kring Vattugården, maj 2006. Kombinationen av Milles skulpturer och högstående trädgårdskonst

gör Millesgården både intressant och vacker.

aren kunde förväntas ha om dem representerar ett klassiskt bildningsideal som var mer framträdande under 1900-talets förra hälft än nu.

Tillvaratagande av värde:

- Säkerställa att tillägg och förändringar genomförs med respekt för anläggningens historia, dvs att vara varsam med förändringar och så långt möjligt försöka följa de gestaltungsidéer som Milles hade
- Information och skyltningen bör ses över så att kunskapen blir mer lättillgänglig för besökaren. Den bör även utformas så att den är estetiskt tilltalande.

ön gör att det finns potential att utveckla verksamheten till att dra fler besökare från närområdet.

Många av de åtgärder som skulle kunna vidtas för att Millesgården skulle brukas mer ligger utanför ramen för detta arbete och har att göra med sådana frågor som inträde, programverksamhet etc. Några faktorer i parkens utformning som dock påverkar samhällsvärdena i hög grad är tillgängligheten, tillgång på sittplatser och vistelseytor samt kvaliteten på underhåll.

Tillvaratagande av värde:

- Upprätthålla underhåll på en sådan nivå att besökares säkerhet hela tiden säkerställs.
- Tillsäker att huvuddelen av anläggningen är tillgänglig för funktionshindrade.

Samhällsvärden

Millesgården är ett besöksmål som i dagsläget lockar ungefär 75 000 besökare årligen och är Lidingös största turistmål. Många av besökarna är turister från utlandet eller från andra delar av landet. Kommunen använder anläggningen i viss mån i sitt profileringsarbete. Anläggningen besöks emellertid inte i så stor utsträckning av Lidingöbor, bland annat på grund av att man måste betala inträde och anläggningen kan upplevas som sluten. Vid vissa evenemang kan dock den lokala publiktillströmningen vara omfattande, som vid kommunens nationaldagsfirande som är förlagt hit.

Det förefaller emellertid som om anläggningen är underutnyttjad ur brukssynpunkt. Bland annat de öppna ytor med utsikt i sydvästläge och avsaknaden av en stadspark på

Tillgängligheten på Millesgården

Avgränsningar

I analysen fokuserar jag på tillgängligheten för funktionshindrade vad gäller den fysiska utemiljön på Millesgården. Det finns naturligtvis ett flertal tillgänglighetsaspekter av andra slag. Några av dessa nämns översiktligt här. Jag kommer inte att studera dem närmare i rapporten.

Från den sida som vetter mot land på Lidingö är Millesgården en muromgärdad anläggning som vänder sig inåt. Endast via entréerna kan man ta sig in. Man kan inte heller från utsidan få mer än skymtar av vad som finns att se och uppleva inne på Millesgården. Detta gör Millesgården till en sluten anläggning som det krävs kännedom om och ett aktivt beslut för att besöka. Vidare måste man betala entré vilken kan tänkas utestänga vissa grupper, speciellt i ljuset av att många andra museer nu är gratis.

En annan aspekt är hur man tar sig till Millesgården på ett enkelt sätt. Finns det förbättringar som kan göras med avseende på de allmänna kommunikationerna?

Det finns också mycket som kan göras för att göra samlingarna tillgängliga via andra kanaler som Internet och att på olika sätt med hjälp av guidningar, audio- och videoguider samt skriven information på skyltar och i broschyrer göra berättelsen om paret Milles liv och konst mer levande och lättillgänglig. Detta ligger emellertid också utanför ramen för min rapport.

Målgrupp

Uppskattningsvis har ca 10 % av befolkningen någon typ av funktionshinder. Tar man även hänsyn till folk som har nedsatt funktion på grund av ålder eller folk med tillfälliga funktionshinder, t ex personer som råkat ut för olycksfall, är gravida eller går med barnvagn kommer andelen upp i ca 25 %. (Siré 2001)

Tillgänglighetsåtgärderna har rörelsehindrade som huvudmålgrupp. Det är för den gruppen som den fysiska miljön på Millesgården bedöms ställa till störst svårigheter med sina nivåskillnader och ojämna hårdgjorda ytor. Det finns i Sverige ungefär 600 000 personer över 16 år som är rörelsehindrade, varav ca 365 000 behöver någon typ av hjälpmedel

eller assistans för att förflytta sig (Svensson 1997).

För synskadade är kanske det som mest skulle bidra till att tillgängliggöra Millesgårdens kulturarv, att erbjuda särskild guidning där man visar det som är särskilt intressant, till exempel de skulpturer som man kommer åt att ta på. Många av skulpturerna i anläggningen är annars placerade på pelare och fundament, för högt för att nå. Andra faktorer finns som gör det svårt att ta sig fram enskilt på Millesgården är svårigheter med orientering och svårurskiljbara nivåskillnader. Att underlätta orientering med taktila ledstråk i marken fungerar på platser som man är van att förflytta sig. Millesgården däremot är en plats som man besöker enstaka gånger. Att tillse att alla gradänger och trappor inom anläggningen har tillräcklig kontrastmarkering skulle vara resurskrävande och innebära ett omfattande ingrepp i den visuella miljön. Nya trappor och ramper bör dock byggas så att de också motsvarar synskadades krav. De ojämna markbeläggningarna innebär svårigheter även för de synskadade. Ca 175 000 personer i Sverige har nedsatt syn och omkring 10 000 saknar ledsyn (Svensson 1997).

För hörselskadade bedöms den fysiska utemiljön på Millesgården inte påverka tillgängligheten. Dock bör naturligtvis deras särskilda behov tas i beaktande då man erbjuder guidning i parken eller då inomhusmiljön utformas och förändras.

För allergiker kan pollen från parkens växter vara till besvär. Det är ett problem som är svårt att undvika. Pollen kan dessutom komma in från de kringliggande villaträdgårdarna och naturen. Man bör dock iakttä försiktighet i användandet av de mest allergena arterna.

Krav på tillgänglighet

Vad som krävs för att en plats ska anses som tillgänglig finns samlat i olika föreskrifter som Boverkets Byggregler. Där finns information om sådant som vilken lutning en ramp bör ha, hur en ledstång bör vara utformad och vilken kontrast i ljushet som bör finnas i översta steget på en trappa. Det finns emellertid även andra aspekter än möjligheten att ta sig fram som är viktiga att komma ihåg då tillgänglighet skall behandlas.

En aspekt av tillgänglighet är naturligtvis att man ska ha fysiskt tillträde till och möjlighet att förflytta sig inom en plats. Men det räcker inte. Vi vill också ha möjlighet att vara självständiga, att själva kunna bestämma när och hur vi ska göra något. Den funktionshindrade ska inte heller behöva

vara beroende av hjälp för att kunna använda sig av en plats eller en byggnad. Miljön ska inte heller upplevas som diskriminerande, utan man ska kunna nyttja miljön med sin värdighet i behåll. Ingen ska till exempel på grund av ett funktionshinder vara hänvisad till att ta sig in i en byggnad via en bakdörr eller ett varuintag. (Siré 2001)

Personal vars uppgift är att ge service till besökare kan spela en nyckelroll för tillgängligheten. Deras attityder och bemötande kan vara avgörande för om en funktionshindrad känner sig välkommen att delta i de aktiviteter som en plats erbjuder. Tillgång till hjälpsamma personer med en positiv attityd får dock inte vara en ursäkt för att miljön inte är anpassad. (Siré 2001)

I den mån man inte kan åstadkomma en fullständig tillgänglighet är det viktigt att man förmedlar en fullständig och lättillgänglig information om detta, så att man som funktionshindrad kan ha rätt förväntningar inför ett eventuellt besök. Man skall innan besöket få reda på vilka svårigheter man som funktionshindrad kan ställas inför och om det är några delar av utställningar och aktiviteter man missar. Dock får naturligtvis inte god information bli en ursäkt för att tillgängligheten är eftersatt. (Johansson 2006)

Det är viktigt att det är enkelt och tydligt hur man ska göra för att som funktionshindrad ta sig fram. Det ska vara enkelt att hitta eventuella omvägar där rampen kanske finns. Det bör inte heller krävas komplicerade procedurer för att man ska kunna ta sig fram, såsom att man måste tillkalla hjälp för att någon ska låsa upp någonstans eller att man måste hämta nycklar för att åka en hiss. (Johansson 2006)

Det är viktigt att komma ihåg att även den funktionshindrade besöker en kulturhistoriskt intressant plats för att ta del av de kulturhistoriska och estetiska värdena inte för att den är tillgänglig i sig. Det är viktigt att de kulturhistoriska värdena respekteras då en anläggning anpassas. Om de historiska och estetiska värdena har förstörts, finns det inte heller någon anledning att ta sig dit.

Ett ställe som Millesgården besöker man enstaka gånger. Man förflyttar sig i sakta mak genom anläggningen och gör upprepade uppehåll för att betrakta olika skulpturer, utsikter, växter mm. Som funktionshindrad kan man på en sådan plats acceptera att ytmaterialet är något mer svårframkomliga än på sådana platser där man på ett effektivt sätt skall utföra sina vardagsgöromål (Johansson 2006). Dock får inte svårigheterna bli sådana att de stör upplevelserna.

Markbeläggningar

I de lägre belägna områdena i parken, från Olgas terrass och nedåt, är det förhärskande markmaterialet älvdalskvartsit, naturklov. Materialet med förhållandevis stora fogar och en viss ojämnhet i stenytan är bra ur framkomlighetssynpunkt endast då ytan är väl underhållen. Ofta kan dock fogarna vara dåligt ifyllda och det kan uppstå gropar mellan plattorna, vilket är särskilt besvärligt för de små framhjulen som manuella rullstolar är försedda med. Ytorna blir än mer svårframkomliga då stenarna på många håll ligger ojämnt, vilket kan ha flera orsaker. Rotsprängning från träd, marksättning- ar, och bristande resurser för underhåll är några av dem. Detta ger en svårframkomlig yta med stora snubbelrisker. För att dessa ytor skall vara acceptabla ur tillgänglighetsaspekt krävs en mycket hög grad av underhåll så att fogar är jämna och plattor inte skevar. På några håll har fogarna fixerats med bruk vilket ger en betydligt mer lättframkomlig yta så länge inte ytan störs av sättningar eller trädrötter.

Samtidigt som kvartsitytan kan vara svårframkomlig är den synnerligen betydelsefull ur estetiskt synpunkt. Stenens uttryck och dess varma röda färg är mycket viktigt för Millesgårdens karaktär. Det är även det material som Carl Milles själv tyckte mycket om och valde. Man bör även betänka att man besöker Millesgården enstaka gånger. Man rör sig som besökare inte så långa avstånd åt gången utan stannar upp för att betrakta något i utställningen innan man beger sig vidare igen.

På de ställen där kvartsiten är mycket ojämn på grund av trädrötter måste åtgärder vidtas i enlighet med de lösningar som anges under kapitlet om trädproblem. I ramper och de mest frekventerade stråken bör den befintliga ojämna kvartsiten ersättas av eller kompletteras med slätare material. På en del stora ytor som på nedre terrassen ut mot Värtan, finns inte uppenbara stråk, utan besökaren rör sig fritt över hela ytan. Att lägga i stråk av slätare material skulle styra besökarna på ett onaturligt sätt och skulle stycka upp den sammanhängande ytan. På dessa stora ytor samt i kortare stycken i stråk där de estetiska värdena är särskilt betydelsefulla bör befintlig beläggning behållas. Dock bör underhållsgraden vara sådan att ojämnheter minimeras, särskilt där många besökare rör sig.

För synsvaga tillkommer dessutom svårigheten med att samma oregelbundna sten används såväl i trappor och gradänger som till markbeläggning vilket gör nivåskillnader

svårurskiljbara. Det skulle dock vara ett mycket stort ingrepp att kontrastmarkera alla nivåskillnader inom anläggningen. Dock bör nya ramper och trappor vara utförda med tillräcklig kontrastmarkering.

Även en del av de andra markmaterialen är svårframkomliga på grund av att ytorna är ojämna i dagsläget. Detta gäller bland annat rutmönstret av grus och sten i kombination på övre terrassen och kalkstenen på Vattugården.

Grusytorna, särskilt om det lösa gruslagret är tjockt, är besvärliga att förflytta sig över med rullstol eller rollator. Framkomligheten kan emellertid förbättras utan att estetiska värden blir lidande i för hög grad. Ytan byggs upp av packat stenmjöl som täcks av endast ett tunt lager rullgrus (Svensson 1997). Det befintliga gruset återanvänds i rullgruslagret. Det är ett naturgrus med en röd ton som inte kan ersättas med kross utan att såväl känslan då man går på det som utseendet påverkas.

Topografin

Inom den del av parken som behandlas i rapporten finns en höjdskillnad om ungefär 15 meter. De viktigare delarna av parken är spridda över ett tiotal olika nivåer som sinsemellan är förbundna med trappor av olika slag: gradänger, åsnestigar och vanliga trappor. Många av de trappor som finns är svåra att gå i även för människor med ringa funktionsnedsättning. Trappornas ojämna och ibland trasiga beläggning är ett problem. Ledstänger saknas ibland och de som finns börjar eller slutar ofta något steg in i trappan. Dessutom är inte alltid handledarna greppvänliga. Ibland kan även steghöjd- och längd variera ganska mycket inom samma trappa.

Att komma till Millesgården

Idag finns det fyra möjliga vägar in på området: entrén vid konstnärshemmet, konsthallens entré, garageplan och ingången bakom biströn. De två senare används idag inte som entréer men det finns en snurrdörr för utpassering vid garageplan. Konsthallens entré är huvudentré. Entrén vid konstnärshemmet används främst av grupper och är försedd med trappor. Från varje ingång har man bara tillgång till en liten del av parken utan nivåskillnader.

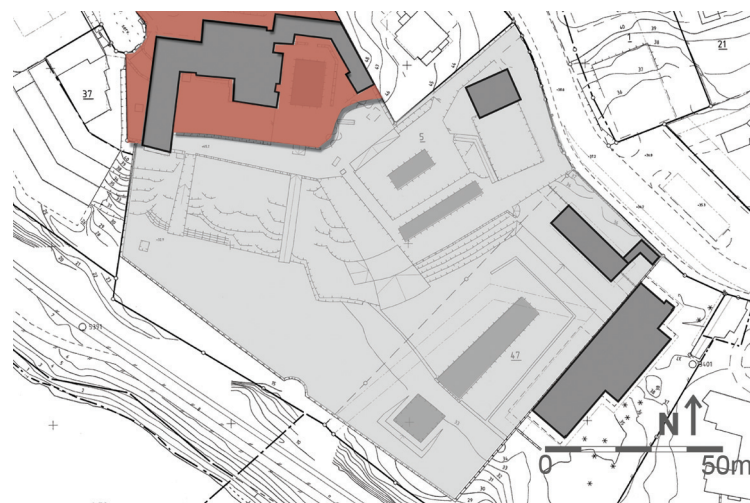
Handikapparkering finns i närheten av dagens huvudentré på andra sidan Herserudsvägen. Busshållplats finns också bara några meter från entrén. Vid den gamla entrén finns ingen handikapparkering idag. Närmsta busshållplats

ligger närmare 100 meter bort, vid Herserudsvägen. Det är uppförslut längs Carl Milles väg från busshållplatsen till entrén. Busshållplatsen för avstigande ligger i sig dessutom i en sluttning vilket kan vara besvärligt när man skall stiga av bussen.

Vårdprogram

Den första trädgården

Historik

Så fort paret Milles hus var inflyttningsklart, år 1908, anlades en trädgård runt huset. Inga ritningar har påträffats så man vet inte så mycket om hur trädgården såg ut. Tomten var från början trädbevuxen och Milles ville att många av de ursprungliga träden skulle sparas. Milles lät även komplettera de befintliga träden med lindar, hästkastanjer och lönnar. Öster om bostaden fanns ett trädgårdsland och såväl friväxande som spaljerade fruktträd växte i trädgården. Trädgårdens produktion var av betydelse för hushållets mathållning under första världskriget. Det fanns även gott om blomning med bland annat rosor, klematis och kaprifol. Tomtens höjdskillnader var stora. Sprängstenen som blivit över vid bygget kom väl till pass för att bygga murar och terrasseringar. Dessa gav även trädgården en tydlig struktur. Redan tidigt användes trädgården för att förevisa Milles skulpturer för potentiella köpare. (Bergström & Nolin 2004)

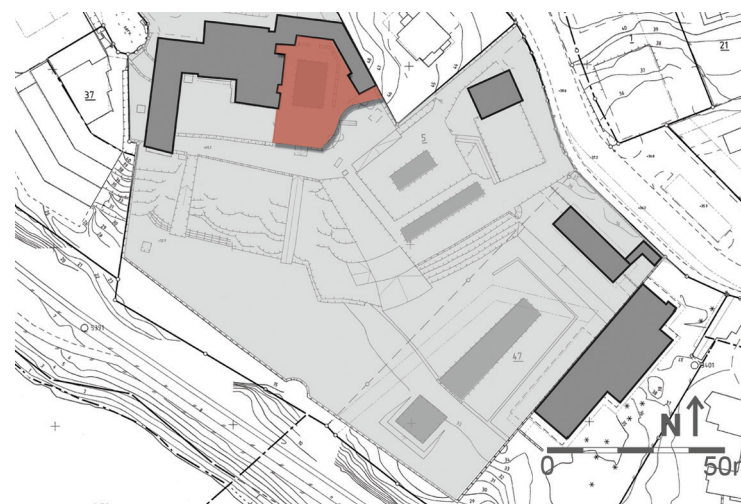
Diskussion och åtgärder

Den första trädgården fick en ny utformning under 1910-talet och ersattes av Vattugården och övre terrassen. Åtgärder för dessa delar av anläggningen finns beskrivna nedan. Delen norr om huset där Emma Lundbergträdgården nu ligger behandlas inte i denna rapport.

Vattugården i början av 1910-talet. Fotograf okänd, Millesgårdens arkiv.

Vattugården

Historik

Omkring år 1911 lät Milles uppföra den öppna pelargången. Den fungerade som skydd mot grannarna och skapade en övergång mellan ute och inne. Här bildades ett svalt uterum som inreddes med skulpturer och möbler. Pelarna täcktes av kaprifol och andra klängväxter. Några tallar sparades och det fanns också några yngre hästkastanjer. I mitten anlades en nedsänkt rektangulär damm omgiven av rundade stenar. Mellan dammen och pelargången anlades en plantering med bland annat reseda, fingerborgsblomma, rudbeckia och stamrosor. Här fanns också det lilla kapellet som senare skul-

Vattugården efter ombyggnad. Fotografi av C G Rosenberg, Millesgårdens arkiv.

le flyttas till lilla Österrike. (Bergström & Nolin 2004)

Redan 1915 hade nya ritningar för området utarbetats av Evert Milles. Nu skapades ett mer storslaget trädgårdsrum. Rummet begränsades av loggian åt två håll och huset åt det tredje. I den fjärde riktningen fanns utblicken över Värtan. Man sprängde sig djupare ned på gården. En större rektangulär damm placerades i mitten. På grund av detta flyttades också trädgårdslandet till andra sidan huset. Sprängstenen användes till att bygga murar med nischer mellan pelargången och dammen. Murarna fogades med bruk och trapporna med jord så att det kunde växa i fogarna. Överbliven sten nyttjades senare till övre och mellersta terrasserna. (Bergström & Nolin 2004)

På foton i Millesgårdens arkiv kan man se att olika skulpturer har stått i dammen under tidens lopp. Från början stod Susanna i diabas där, men vänd åt andra hållet mot vad hon är nu. På filmen *Das Carl Milles Heim* ses tritonerna som tillhör skulpturgruppen Europa och Tjuren slunga iväg sina kraftiga kaskader i dammen. Därefter kom en annan badande Susanna i brons att stå i dammen omgiven av fyra vattensprutande delfiner. Hon och två av delfinerna utgör nu tillsammans med ett stort musselskal i brons skulpturgruppen ovanför mellersta terrassens brunn och tolkas nu snarare som Afrodites födelse. Sedermera ställdes den första Susanna åter tillbaka i Vattugårdens damm och står kvar än idag.

Utsikten från pelargången ut mot Värtan. Fotograf okänd, Millesgårdens arkiv.

Vattugården då Susanna kommit tillbaka men innan pilarna fällts. Fotot troligen taget år 1969. Fotograf okänd, Millesgårdens arkiv.

Detta har resulterat i att vattenporlandet i fontänen nu är betydligt mer försiktigt.

Näckrosor växte i dammen som ursprungligen var 2 meter djup och också kunde användas för bad. Kalkstensplattor lades runt dammen. Centrerat i utblicken mot Värtan placerade en av kolonnerna från Gustav III:s operahus. Runt vattugården växte rosor i färgställningarna ljus rosa till mörkrött. Murarna och loggians pelare ramades in av buxbomshäckar. Pilar, som skänkte ett ljusspel och en ljuddimension till gården, planterades runt dammen. De underströk också rummets form. Sedermera orsakade de läckage i dammen, som

Vattugården i november 2005.

fick göras grundare. (Bergström & Nolin 2004)

Pilarna blev med åren allt mer ansatta av pilskorv. Partier av stammar och grenverk ruttnade och de blev instabila. År 1999 togs de slutligen ner. (Westberg)

I slutet av 1960-talet glasades pelargången in för att tjäna som utställningsrum för Milles antiksamling. (Bergström & Nolin 2004)

Dagens situation

Idag upplevs Vattugården som ett rum som har mer strikta, byggda väggar än tidigare. Pelargången har glasats in vilket naturligtvis gjort att den upplevs mer som inomhus och gör dess inramning av rummet mer påtaglig. De tidigare pilarna slöt också in dammen men med sina kronor, vilket gav en mjukare inramning. Att husets fasad i mindre utsträckning är klätt med klätterväxter bidrar också till väggarnas strikthet.

På loggians pelare växer nu uteslutande klätterhortensia. Alla de tallar som tidigare fanns framför loggian är borta. Framför den domineras växtligheten av rhododendron istället för de tidigare rosorna. En äldre syren finns fortfarande kvar. Det kan vara en av de uppstammade syrener som på fotografier i arkivet ses omge dammen längs murens krön som ännu finns kvar. Nyligen har även några nya syrener planterats. Näckrosor och buxbomshäckar finns kvar på den lägre nivån, men buxbomen som inramar loggian är borta.

Den fria utblicken mot Värtan skymms till stora delar av tujorna som blivit höga, flertoppiga och mycket omfångsrika.

Mellan loggian och lilla Österrike finns ett litet trädgårdsrum som ligger lite undanskymt och som man kanske till och med missar vid första besöket på Millesgården. I rummet finns bland annat ett antal byster utställda. Det är något lockande i idén med det gömda lite okända rummet som alla inte upptäcker. Själva rummet i sig skulle dock kunna göras mer intressant.

Tillsammans med övre och mellersta terrasserna och lilla Österrike, som ju också anlades innan Millesgården var öppen för allmänheten har Vattugården fortfarande kvar mycket av karaktären av privat trädgård snarare än park.

Marken kring Susannafontänen ligger två steg högre än det övriga marken på terrassen.

Diskussion kring åtgärder

Under årens lopp har Vattugården ändrat karaktär. När den anlades var det öppet och murarna med dess nischer var väl synliga. Allteftersom pilarna växte till blev rummet alltmer slutet och skuggigt för att, då pilarna togs bort, åter bli öppet. Det skulle vara vackert med träd som silar solljuset och ramar in dammen och speglar sig i och stäcker sina grenar mot dammens vatten på samma sätt som pilarna en gång gjorde. Det finns dock ett antal svårigheter med att återplantera pilarna. Problemet med rötter som orsakar läckage i dammen skulle man kunna komma runt med rätt markbyggnad och genom att välja ett träd med ett mindre aggressivt rotsystem än pil. I det trånga rummet finns risk att trädens kronor ganska snart åter skulle fylla ut rummet allt för mycket. Detta kan dock undvikas med hjälp av beskärning av träden. Nya träd skulle göra att det blir betydligt mörkare i pelargången något som skulle vara till men för antikvitetsutställningen. Den största svårigheten är att hitta ett träd som tillräckligt mycket påminner om de ursprungliga pilarna i karaktären. Jag bedömer det som att svårigheterna att sätta nya träd i dagsläget är för stora i relation till de värden som skulle kunna återskapas. Jag vill dock inte avfärda åtgärden för framtiden, särskilt om nytt sunt pilmaterial med rätt karaktär blir tillgängligt.

Syrenerna som står där den övre nivån är som bredast, utanför loggians sydöstra hörn, borde kompletteras med ett antal buskträd. Detta skulle hjälpa till att omfamna rummet kring dammen och skulle med rätt val av art skänka ytterligare dekorativa och karaktärshöjande effekter till rummet. En lämplig art är hybridgullregn (*Lauburnum x watereri*). Milles föreslog

en plantering med lila syrener och gullregn på platsen i ett brev till Rudolf Abelin (Bergström & Nolin 2004). Det verkar dock inte som om planteringen kom till stånd. Tillsammans med en rikligare förekomst av klängväxter på husets fasad skulle rummet upplevas återfå en mjukare inramning.

Tujorna mot mellersta terrassen bör ersättas med nya. Argument för detta finns beskrivna nedan i kapitlet om mellersta terrassen.

Nivån kring loggian och förhöjningen kring Susannadammen går inte att nå för alla funktionshindrade. Områdena är dock av begränsad storlek och man får en god upplevelse av rummet från dammens södra kortsida. Därför föreslås att dessa områden inte tillgänglighetsanpassas på annat sätt än att trapporna upp mot loggian förses med ordentliga ledstänger. Åtminstone inte förrän man vet hur tillgängligheten av konstnärshemmet löses och vilka de resulterande besöksflödena blir.

Den ur tillgänglighetssynpunkt mindre väl lämpade kalkstenen kring Susannadammen kan således behållas. Kalkstenplattorna kring dammen ligger dock skevt, framförallt där pilarna stod, så att de utgör snubbelrisker. Fogarna är dessutom dåligt ifyllda. Ytan bör således renoveras och läggas om med samma plattor. Växtlighet etableras i fogarna för att mjuka upp intrycket av ytan på samma sätt som tidigare.

För det lilla rummet mellan loggian och lilla Österrike har Anders Westerberg idéer om att skapa en mer skoglig karaktär med ett golv av förna från tallens barr och med murgröna som slingrar sig fram under häcken och uppför muren. Vi vet ej vet hur området varit gestaltat i mera detalj tidigare. Idéerna förefaller vara ett bra sätt att med små åthävor öka karaktären hos det slutna undanskymda rummet på ett sätt som samspelar bra med lilla Österrikes slutenhet, som det bara skiljs från med en lägre häck. Den risiga kornellen mot muren ersätts med buskar som bättre motsvarar ståndorten och karaktären, exempelvis koreatry (*Lonicera maackii*).

Mål

Att skapa ett mer ombonat rum kring Susannafontänen och återupprätta utblicken mot Värtan.

Åtgärder

- Komplettering med buskträd framför loggian genomförs.
- Trädgårdsrummet mellan loggian och lilla Österrike ut-

vecklas.

- Kalkstensytan kring Susannadammen renoveras.
- Tujorna ersätts med nya.
- Ledstänger i trapporna förlängs.
- Grusytan tillgänglighetsanpassas.

Lilla Österrike

Historik

Enligt en inte belagd tradition ska lilla Österrike ha anlagts till Olga Milles femtioårsdag år 1924. Utformningen skulle påminna henne om hennes hemland. Det förefaller dock som om trädgårdsdelen i realiteten anlagts i etapper mellan 1910-talets början och 1920-talets mitt. Vad vi vet är att år 1913 var nedgången från Vattugården färdig eftersom den finns med på fotografier från det året. Den var inramad av två kolonner med en överliggare. Som på många andra håll på Millesgården, sparades ursprungliga träd som sedan kompletterades med buskar och blommor. Det lilla kapellet flyttades sannolikt hit då Vattugården byggdes. Under 1920-talets första hälft anlades ett avancerat stenparti. År 1924 beställde Milles olika sorters timjan, stenbräcka, astrar och gentiana som sannolikt använts till kompletteringar av stenpartiet. (Bergström & Nolin 2004)

Ursprungligen var lilla Österrike ett slutet och intimt trädgårdsrum men när Olgas terrass anlades under 1950-talet öppnades det upp via den då nyuppförda arkaden. (Bergström & Nolin 2004)

Dagens situation

Lilla Österrike år 1920. Fotografi av C G Rosenberg, Millesgårdens arkiv

Lilla Österrike i februari 2006.

Området karaktäriseras av mjuka former och lummighet. Även om det är mycket öppnare nu än tidigare, eftersom en hel del träd och buskträd tagits bort, upplevs ändå rummet som förhållandevis slutet. Tillsammans med Olgas terrass och terrassen kring helige Martins fontän blir det en behaglig växling mellan mer öppna och mer slutna rum och mellan mer byggda och mer fria rum. Trots att huvudstråket mellan konsthallen och konstnärshemmet passerar precis framför graven och det stundtals blir mycket folk som stannar till framför den, manar trädgårdsrummet ändå till stillhet och eftertanke vid lägre besöksstryck. Till detta bidrar na-

Trappa mellan lilla Österrike och mellersta terrasse. Solsångarens kolonn och arkaden syns till vänster i bild.

turligtvis kapellet, krucifixet och den romanska dopfunten som tillsammans ger rummet en sakral karaktär, poängterad av arkadens valv. Lilla Österrikes nedsänkning gentemot de högre liggande terrasserna är också viktig för den omslutande karaktären. Trapporna hjälper till att göra spelet mellan de olika nivåerna mer spännande.

Huvudstråket genom anläggningen går via en trappa från lilla Österrike direkt upp till Vattugården. Trappan har en fallhöjd om närmare 1,80 meter och har ledstång på ena sidan. Man kan även ta sig vidare uppåt via mellersta terrassen. Höjdskillnaden är ca 80 cm. Trappan mellan lilla Österrike och mellersta terrassen saknar ledstång.

Stenpartiet är nu bevuxet med ogräs till stora delar och växtmaterialet är mer enahanda än det verkar ha varit.

Diskussion kring åtgärder

Stenpartiet bör renoveras. Det är ett element som dels är historiskt intressant, då sådana var vanligt förekommande i trädgårdar från den tid då lilla Österrike anlades. Ett välvärdat och vackert stenparti skulle dessutom bidra till att förstärka trädgårdsupplevelsen.

Lilla Österrike är idag betydligt mer öppet än det var tidigare. Framförallt är det väldigt öppet i änden mot mellersta terrassen. Det är eftersträvansvärt att återupprätta denna slutenhet då det ger en fin variation gentemot de mer öppna parkdelarna runt omkring. Den behövs också för att i så stor utsträckning som möjligt bevara den lugna, litet högstämda karaktären. Nyligen har på gränsen mot mellersta terrassen

en flerstammig rönn planterats som på sikt kommer att ha en viss slutande effekt. Dock behövs det fler buskträd och även lägre buskar för att förstärka effekten. Det är då viktigt att man väljer stora kvaliteter så att den eftersträvade effekten nås snabbt. Av samma skäl är det även viktigt att växtlighet i arkadens spaljeer är frodig. Dock måste man se att inte stenpartiet skuggas i för stor grad.

För att göra det möjligt för rullstolsburna att komma vidare från lilla Österrike till mellersta och övre terrasserna krävs någon typ av hisslösning. Utrymmet tillåter inte att ramper med godtagbar lutning byggs. För höjdskillnaden upp till mellersta terrassen kan en rullstolshiss anläggas mellan solsångarens kolonn och trappan som idag finns mellan terrasserna. Hissen måste utformas så att den i sig blir vacker och smälter in i miljön på samma sätt som kan ses under Förslag för Annes trädgård.

Mål

Att återskapa rummets tidigare slutenhet och låta stenpartiet åter bli ett intresseväckande och dekorativt inslag i parken.

Åtgärder

- Nyplanteringar av buskträd och buskar, främst i södra delen, genomförs i syfte att skapa ett mer slutet trädgårdsrum.
- Stenpartiet restaureras.
- Grusytan tillgänglighetsanpassas.
- Trappan till mellersta terrassen kompletteras med en rullstolshiss.
- Trappan till mellersta terrassen förses med ordentliga ledstänger.
- Trappan till vattugården förses med ledstång även på andra sidan.

Övre terrassen

Historik

Övre terrassen började anläggas år 1916 men fullständiga ritningar blev klara först år 1919. Terrassen delades in i flera mindre rum i enlighet med bostadshusets proportioner. Rummen delades av med spaljeer och kolonnader. För rummet mot entrén ritade Evert Milles en markbeläggning bestående av ett rutmönster av strängar i huggen sten och mosaik på en plan av grus. På en cirkelrund mosaikplatta placerades en liten triton i svart granit. Man sparade även här ett antal tallar och björkar, vars stammar samspelar med kolonnerna. Längs husväggen planterades klängrosor och buxbomshäckar. Terrassen begränsades av en mur med omväxlande kvadratiska pelare och korintiska kolonner. Mellan pelarna placerades sommartid terrakottakrukor med blommor. Innanför muren planterades först en almhäck som inte klarade av blåsten, utan ersattes av cypresser. De skulle inte utgöra en häck utan en rad av identiska träd. Även cypresserna fick sedermera av klimatskäl bytas ut mot tujor. (Bergström & Nolin 2004)

Efter Milles död tillkom stenläggningen i rummet mellan kolonnraderna. Plattorna göts av trädgårdsmästare Per-Åke Person och hans dotter. (Westberg 2006)

Dagens situation

Övre terrassen är intimt sammankopplad med byggnaden. Från hotell Rydbergs portal kommer man först in via entréns mörka valv, som sedan öppnar sig i den mer soliga terrassen med ljus stenläggning. Loggian, stenläggningen och skulpturerna ger intryck av en patio i en romersk villa. Sedan blir

Vy från den ljusa pation in bland trädstammar och pelare.
Foto av C G Rosenberg, Millesgårdens arkiv.

rummet åter mera slutet. Man passerar in i skuggan bland kolonner, trädstammar och skulpturer innan rummet åter öppnar sig i Vattugården.

Från foton i Millesgårdens arkiv framgår att de ursprungliga sparade träden med åren har blivit betydligt färre, men de som är kvar har å andra sidan naturligtvis vuxit sig större. Några av de tallar som finns kvar, är idag är mycket karaktärsfulla i sin växt. De har utvecklats till riktiga martallar, som för tankarna till bonsaier. Sammantaget innebär detta att man fortfarande har en ungefär lika skuggig miljö som tidigare, men det intressväckande virrvarret av stammar och kolonner är mindre uttalat nu än då. Det finns en yngre björk med dålig tillväxt i partiet. Av raden av tujor längs med muren finns det endast kvar några storväxta exemplar borta i Vattugården.

Såväl kalkstensytan nära entrén som sten- och grusmönstret längre ut på terrassen är skadad av sättningar och trädens

Pation mot entrén. Foto från Kaudern, Millesgårdens arkiv.

rötter och är bitvis svårframkomlig. Skyltarna och papperskorgarna är slitna och blekta och passar inte in i den vackra miljön utan skämmer utseendet

Diskussion kring åtgärder

Under Förslag visas hur en ramp kan inpassas vid gamla entréns portal utan att ingreppet påverkar utseendet särskilt negativt.

Rummet mellan smidesstaketet och första kolonnraden bevaras i huvudsak till sitt nuvarande utseende. Markbeläggningen måste dock restaureras. Den stora tallen närmast entrén är mycket vacker och karaktärsfull. Tyvärr orskar den skador på kalkstensbeläggningen intill. Trots att ytan lades om för ett antal år sedan har den redan börjat bli ojämn igen. Tallen bedöms dock vara viktigare för rummets karaktär än kalkstenen. När kalkstenen blir allt för ojämn bör den tas bort. En fris kring fontänen borde dock kunna lämnas. Ytan kan sedan återställas om tallen sedermera ersätts

Det är viktigt för karaktären att partiet mellan kolonnraderna är trädbevuxet. På sikt bör trädbeståndet kompletteras med nya träd. Det är emellertid fortfarande för mörkt för att komplettering med tall och björk ska vara framgångsrik. När ytterligare något träd omsider måste tas ned bör emellertid frågan om kompletteringar aktualiseras.

Stenläggningen mellan kolonnraderna tas bort och ersätts med stenmjöl. Stenläggningen är ett senkommet tillskott och skulle behöva läggas om för att kunna vara kvar. Den håller inte heller samma kvalitet som den tidigare stenlägg-

Mot entrén i april 2006.

ningen i rummet intill. Dock behålls stenbanden i själva kolonnraderna, eftersom de fanns tidigare. Genom att ta bort stenläggningen blir det en bättre kontrast mellan det patioliknande entrérummet och detta mer skuggiga rum. De uppställda skulpturerna skulle också framträda bättre mot en mer ensartad yta. En helt plastisk yta kommer inte heller i konflikt med trädens rötter och det blir enklare att utföra senare kompletteringar.

Den stora tallen ovanför brunnen på mellersta terrassen är mycket vacker och karaktärsfull. Dess grenar som sänker sig över brunnen ger också stark karaktär till mellersta ter-

Övre terrassen från Vattugården i mars 2006. Det är betydligt glesare mellan träden bland kolonnerna.

rassen. Tallen växer nära muren och dess rötter växer ut i ett litet valv under muren som nu är för trångt. Trädet håller på att rubba muren. På sikt finns risk att muren rasar. Mursektionen närmast tallen bör tas bort så att trädet kan leva vidare och tillväxa utan att muren raseras. En del stenar som legat och skavt för länge kan dock behöva lämnas kvar för att barken inte skall skadas för mycket.

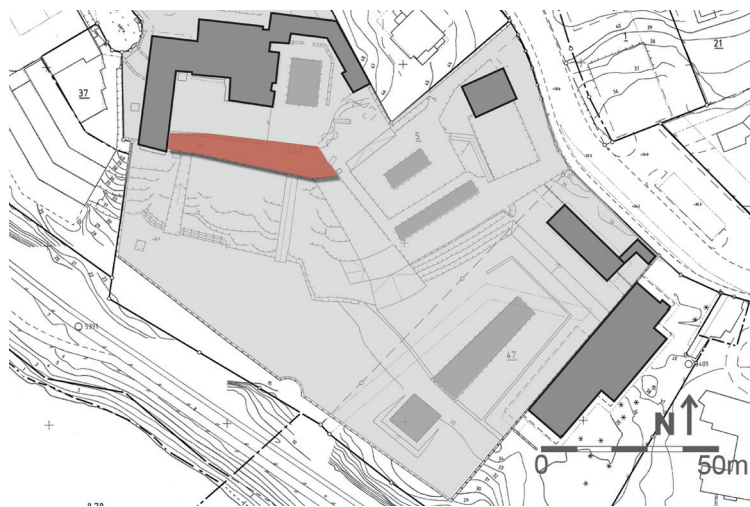
Mål

Bevara pations karaktär och se till att bevara träden mellan kolonnraderna dvs bevara de befintliga så långt det går och ersätta dem då ytterligare träd dött.

Åtgärder

- Entrén tillgänglighetsanpassas enligt förslag
- Den senare tillkomna stenläggningen tas bort och ersätts med tillgänglighetsanpassad grusyta.
- Sten- och grusbeläggningen närmre entrén restaureras.
- Muren ovanför mellersta terrassens brunnskar åtgärdas.
- Den grå kalkstensytan reduceras.
- Skyltar och papperkorgar ersätts.

Mellersta terrassen

Historik

Terrassen började planeras 1916. Den långsmala terrassen tog upp övre terrassens form. Längs med innermuren anlades en lång rabatt, som avbröts av ett brunnskar med fontän på mitten. I rabatten planterades rosor omväxlande med tujor. Rosorna klängde på muren och blev till färgrika kaskader. En

Mellersta terrassen mot väster. Man ser tydligt klängväxterna mot yttre muren och buxbomshäcken och tujorna i inre rabatten. Foto från Kaudern, Millesgårdens arkiv.

beställning har gjorts av sorterna Tausendschön, Hiawatha och Leuchtstern. Rabatten hade en kant av klippt buxbom. Under en tid odlades även vinstockar längs muren. Den yttre muren med kolonner av Vätögranit var ursprungligen övertäckt med klängväxter. Mellan kolonnerna placerades terrakottakrutor med blomsterarrangemang. (Bergström & Nolin 2004)

Tidigare ställde man ut krutor på ömse sidor av trappan såväl uppe på muren som i nedre änden. På filmen Das Carl Milles Heim ser man hur krutorna var de fyllda med palmliknande växter, något som sannerligen gav ett sydlandskt intryck. Krukornas placering på trappan poängterade nivåskillnaden mellan mellersta och övre terrasserna och förstärkte känslan av en trädgård vid Medelhavet.

Mellersta terrassen mot öster. Foto från ÅÅ studio Millesgårdens arkiv.

Dagens situation

På mellersta terrassen är man högt uppe och blickar ut mot tallarna och mot vattnet. Man har samma känsla som när man befinner sig på en balkong, eller i trädgården till en italiensk villa högt över Medelhavet. Närheten till de knotiga tallarna och klippställarna ger en intressant kontrast mellan den byggda terrassen och naturen utanför. Den Italieninspirerade kulturen möter den nordiska naturen. Kolonnerna och den långstäckta rabatten ger en påtaglig arkitektonisk form. Blicken koncentreras i ett centralperspektiv med valvet vid trappan upp mot mellersta terrassen i fokuspunkten. Tillsammans med den övre terrassen utgör den mellersta terrassen den delen av anläggningen som känns mer som en trädgård till ett hem än en park. Det är viktigt att denna karaktär bibehålls.

Murarna med kolonner och brunnskaret finns kvar. Brunnskaret har renoverats. Enligt Anders Westberg är det svårt att hålla vattenståndet i karet. När vattenståndet är lågt syns karets konstgjorda innermaterial som inte är särskilt vackert.

Idag finns en rabatt för lök och sommarblommor längs med den yttre muren. En sådan rabatt är ett inslag, som av fotografier att döma, har kommit och gått under årens lopp. Nya terrakottakrutor finns mellan kolonnerna.

Tujorna är borttagna mot inre muren på västra sidan av brunnskaret. På den östra sidan står några av dem kvar och dominerar fullständigt denna delen av terrassen. De är nu

Trappan mellan mellersta och övre terrasserna. Krukorna, rabattens häckar och krukarna samspelar för att göra platsen intressant. Kolonnen får chans att framträda i sin storlagenhet. Foto från Kaudern, Millesgårdens arkiv.

åtskilliga meter höga och blivit väldigt omfångsrika. Dessutom har de utbildat flera toppar som delvis är glesa. Tujorna skymmer en stor del av utsikten mot Värtan från den övre terrassen. De stänger även av blicken nerifrån Himmelstrappan upp mot huset samt förtar intrycket av solsångarens storslagenhet. Tujorna gör även att man inte längre har plats för några krukor längs med trappan till övre terrassen.

Klängrosor finns fortfarande längs den västra delen av muren. Det är emellertid nu den ljusa rosa sorten New Dawn och den vita Lykkefund. Dessa sorter har längre blomningstid och en starkare doft än de ursprungliga sorterna, vilket är till fördel för upplevelsen. De planterades år 2002 (Westberg 2005). I den östligaste delen har vinrankor nyligen planerats mot den inre muren.

Klängväxterna som växte längs den yttre muren har tagits bort, förutom längst åt öster där murgrönan klättrar upp på

Mellersta terrassen i maj 2002. Fotograf Carola Westerlund.

kolonnerna och klär in dem nästan helt. De ger där ett ruinromantiskt intryck.

Trappan upp till vattugården har ledstänger som slutar en bit in i trappan. Gruslagret på marken kan ibland vara så tjockt att framkomligheten försvåras.

Diskussion kring åtgärder

Genom att ta bort rabatten mot yttre muren förstärks känslan av att vara på en balkong. Det blir möjligt att gå ända fram till kanten. Man får då också plats med en bredare rabatt mot innermuren. Rabatten bör helst stramas upp med

Trappan mellan mellersta och övre terrasserna i mars 2006. Tujorna dominerar platsen totalt.

en kant av till exempel buxbom för att komma närmare det ursprungliga utseendet och förstärka den arkitektoniska formen. Naturligtvis skall det fortfarande klättra rosor mot väggarna. År 2002 sattes nya rosor av sorterna New Dawn och Lykkefund. För att granitkolonnerna på muren inte skall ge ett allt för stramt intryck mjukas de upp av klängväxter, som på samma sätt som förr, planteras nedanför muren och får slingra sig upp över muren. För att inte konkurrera med blomningen i krukor och i rosenrabatten väljs klängväxter, som får karaktär genom sina blad, exempelvis murgröna. Den blommiga karaktären understryks på samma sätt som nu av sommarblommor i krukor mellan kolonnerna.

För tujorna vid trappan mellan övre och mellersta terrassen kan man ha två förhållningssätt. Det ena innebär att man anser att de har sitt värde genom att vara de ursprungligen planerade och att de är vackra som individer genom sin ålder och storlek. Det andra innebär att man tycker att de genom sin storlek blir allt för dominerande och därigenom skymmer utsikten, förtar effekten av skulpturer och kolonner samt tar plats. Vi vet inte om Milles från början förutsåg att de skulle bli så stora och om det kanske var en effekt han ville uppnå. Vi vet dock att han tyckte om cypresser och att några av tujorna ersatte cypresser, som inte tålde klimatet (Bergström & Nolin 2004). Genom tujornas vida omfång och flertoppighet har deras cypresslikhet gått förlorad.

Jag föreslår att tujorna byts ut mot nya, av en sort med säker pelarform, till exempel *Thuja occidentalis* 'Fastigiata', och att dessa sedan sköts på ett sådant sätt att de inte förlorar sitt habitus. Rabatten med klängrosor och buxbomshäck sträcks ut även på höger sida om brunnen. En liten alkov med sittplatser görs i rabatten mellan de nya tujorna i närheten av trappan när de gamla ersätts. Det är viktigt att sittplatserna är tillgängliga för rörelsehindrade och att det även finns plats att ställa rullstol bredvid bänken. När tujorna tas bort får man återigen plats med krukor längs trappan, helst med växter med ett sydländskt utseende.

Det är väldigt viktigt för utseendet kring brunnskaret att vattenståndet är tillräckligt högt så att man inte ser innermaterialet så tydligt. Det påminner snarare om en swimmingpool eller billigare trädgårdsdamm än en fontän på Millesgården och kontrasterar mot de naturmaterial man annars ser i anläggningen.

Mål

Den ursprungliga karaktären med en mer formell rabatt och strikta pelarformade tujor på ena sidan och kolonner inbäddade i klängväxters lummighet på den andra återskapas.

Åtgärder

- Tujorna ersätts av nya på östra sidan av brunnskaret.
- Inre rabatten breddas och återfår sin buxbomskant.
- En rabatt med rosor och buxbomskant tas upp mellan de tujorna som nyplanteras öster om brunnskaret och en sittplats inrättas.
- Rabatten mot yttre muren läggs igen.
- Klängväxter planteras nedanför yttre muren.
- Ledstängerna i trappan mellan mellersta terrassen och vattugården förlängs.
- Nivåhållningen i brunnskaret åtgärdas.
- Grusytan tillgänglighetsanpassas.

Olgas terrass

Historik

Carl Milles började planera Olgas terrass i början av 1950-talet. Tanken var att på terrassen skulle resas en staty föreställande Olga, som en hyllning till henne. Milles gjorde en skiss till statyn men den kom aldrig till utförande. Anläggningsarbetena påbörjades år 1954. På terrassen placerades en damm med repliker ur en skulpturgrupp, Aganippefontänen. Terrassen omgavs av kolonner med en enkel överluggare. Strax efter Carls död ritade Evert arkaden och trapporna mot lilla Österrike. Arkaden var övervuxen med klängväxter som pipranka och även i de spaljéer som sattes upp i arkadöppningarna växte klängväxter. (Bergström & Nolin 2004)

Dagens situation

Terrassen karaktäriseras av sitt upphöjda fria läge från vilken man blickar mot trädtopparna och himlen. Dammen med dess skulpturer skapar terrassens blickpunkt. Den rektangulära dammen på den rena rektangulära ytan utgör en enkel och vacker komposition. De manliga muserna på delfinerna nästan svävar över dammen. Man får känslan av att de mycket väl kan fortsätta springa ut över terrassen. Tujorna, arkaden och kolonnerna ger en strikt formmässig inramning. Tujorna har blivit så omfångsrika att de upplevs som väl tunga i förhållande till skulpturernas lätthet. På terrassen finns också rik blomning. Nu består blomningen främst av gammaldags rosor som planterades för några år sedan och perenner (Westberg 2006). Tidigare växte det troligen främst enbart perenner här (Bergström & Nolin 2004).

Aganippefontänen i november 2005.

Mellan Olgas terrass och lilla Österrike är det en höjdskillnad om ungefär en meter. Trappor leder upp genom arkaden. Ledstängerna börjar precis i linje med trappans nedersta respektive översta steg.

Diskussion kring åtgärder

Olgas terrass bör i stort sett behållas som den är. I huvudsak har den behållit sitt ursprungliga utseende. Den ensamma tujan bredvid gången mot bistron mår dock inte bra och är dessutom av en annan sort än de övriga, så den borde tas bort. Den har dock betydelse för att understryka tujardernas formalitet. Det kommer emellertid att vara svårt att hitta en tuja med samma habitus som de andra, och dyrt att ersätta den med motsvarande storlek. Följaktligen bör den borttagna tujan inte ersättas med en annan tuja förrän det blir dags att ersätta samtliga tujor på terrassen, dvs vid den tidpunkt då ytterligare någon tuja måste tas bort.

Det är viktigt att de återstående tujorna inte blir mer omfångsrika utan att det alltså finns ett avstånd mellan dem. Det vore tråkigt om de stackars muserna skulle behöva springa rakt in bland de barriga grenarna. Tujorna måste klippas in periodiskt så att de inte breder ut sig ytterligare.

För att inte helt tappa volym ner mot bistron bör några buskträd planteras, t ex körsbärskornell (*Cornus mas*) och körsbärspplommon (*Prunus cerasifera*), som en ny tuja senare kan planteras framför eller delvis ersätta. Idag störs upplevelsen av Olgas terrass en hel del av att man ser för mycket

Från Olgas terrass upp mot Arkaden och lilla Österrike

av bistrans baksida och grinden ner mot vägen. Anblicken av vägen gör att världen utanför gör sig påmind och man förlorar för ett tag känslan av att vara förflyttad till en annan värld som man annars kan få på Millesgården. Mer skymmande växtlighet skulle råda bot på detta faktum. Besökaren kan då koncentrera sig på skulpturerna och utblicken utåt trädtopparna och vattnet.

För att överbrygga nivåskillnaden mellan Olgas terrass och lilla Österrike är en ramp den bästa lösningen. Till höger om trappan till lilla Österrike finns idag en stödmur som håller på att rasa och skulle behöva restaureras. En ramp skulle kunna ersätta stödmuren om det kan säkerställas att detta kan göras med bibehållen stabilitet hos den stödmur och de massor som finns därbakom. Enligt Anders Westberg bär stödmuren sannolikt endast själva planteringen.

Kvartsitytan i stråket mellan lilla Österrike och bistron är idag slät och väl framkomlig. Kan underhållet upprätthållas så att ytans kvalitet bevaras behövs ingen åtgärd. Får man problem med fogarna kan de dock fixas med cement.

Åsnestigen från Olgas Terrass ner till bistron ersätts med en ramp. Det är att föredra jämfört med att anlägga en tillgänglighetsanpassad väg runt bistron även om lutningarna där skulle vara mindre. Nackdelen med att ta vägen bakom bistron är att den kan upplevas just som en bakväg. Även om man löser bistrans varuintag och sophantering så att de inte upplevs som störande vid passage, är det en mindre naturlig väg att välja. Dessutom behövs fortfarande någonstans i an-

läggningen där man mer eller mindre tillfälligt kan göra av material, särskilt i ljuset av att Annes trädgård upprustas och garageplan bör hållas fri.

För att få ner rampens lutning får den en annan sträckning.

Mål

Behålla den formstarka karaktären som byggs en rektangulär damm på en rektangulär yta omgiven av kolonner och perlarformade tujor, samt förbättra tillgängligheten.

Åtgärder

- Anlägga ramp mellan Olgas terrass och lilla Österrike enligt förslag.
- Anlägga ramp mellan Olgas terrass och bistron enligt förslag.
- Ta bort den dåliga tujan.
- Plantera buskträd och buskar som skapar volym mot bistrans baksida och döljer den.

Helige Martins Terrass

Historik

Ungefär samtidigt som Olgas terrass anlades helige Martins terrass. Även här finns en dominerande rektangulär damm. Skulpturgruppen, som utgörs av repliker av delar av Saint Martinmonumentet, som skapades för Kansas City, placerades här först efter Milles död så det är inte helt säkert om han sanktionerat placeringen. (Bergström & Nolin 2004)

Dagens situation

Tätt intill muren upp mot Olgas terrass står kolonner tätt intill muren. De bägge yttre kolonnerna kröns av vattensprutande lejonmasker, uppförstorade kopior av romanska ita-

Helige Martins terrass från Himmelstrappan.

Helige Martins terrass från norr i maj 2002. Foto av Carola Westerlund

lienska sådana (Bergström & Nolin 2004). Helige Martins terrass upplevs som ett omslutande, skuggigt, svalt och fuktigt rum. Den massiva och höga muren mot Olgas terrass, den stora ekens krona och de båda björkarna samt vattenkaskaderna ner i dammen är elementen, som bygger denna karaktär. Muren mot nedre terrassen är förstärkt med en rad av kolonner, vilket klart definierar rummets gräns samtidigt som en genomsiktighet uppnås. Rummets slutenhet och svalka kontrasterar på ett intressant sätt mot öppenheten, friheten och den ibland stekande solen på såväl nedre terrassen som Olgas terrass.

Björkarna, särskilt den norra, uppvisar dålig tillväxt, och har skadade och döda partier. Resultat blir att de misspyder terrassen.

Papperskorgar, skyltning och stolpen som bär fontänens belysning passar dåligt in i miljön och skämmer den enhetliga gestaltningen.

Åtgärder och diskussion

Det är viktigt att den slutna karaktären bibehålls på helige Martins terrass. Björkarnas skugga och volym är viktiga för slutenheten och den skuggiga karaktären. De borde ersättas med nya friska björkar av god typ, t ex *Betula pendula* f.k. Julita E. För att snabbt skapa och senare bibehålla en större volym hos träden och få fler vackra björkstammar, föreslås att man tar upp en större planteringsgrop om ca 3 x 3 m och sätter en grupp om tre björkar som ersättning för vardera trädet. Planteringsgropens yta täcks med genomsläppligt grusmaterial. De planterade träden får ej vara av

för liten kvalitet eftersom anläggningen hela tiden ska se komplett ut..

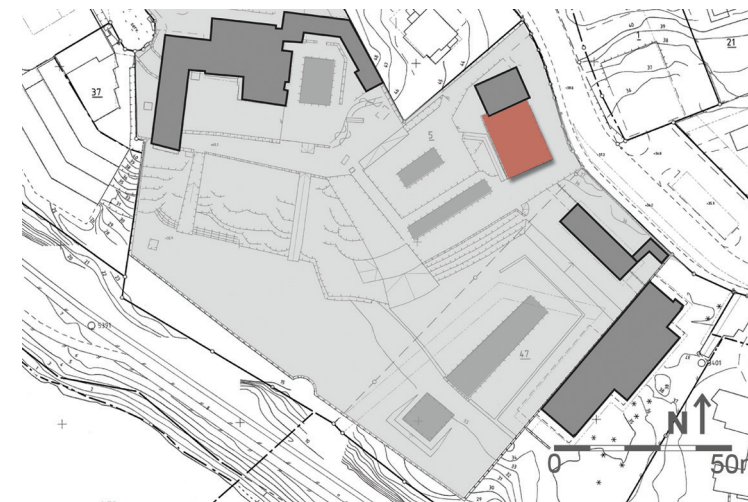
Mål

Bevara den slutna, skuggiga och svala karaktären hos terrassen.

Åtgärder

- Ersätta björkarna med bättre exemplar enligt föreslagen planteringslösning.
- Byt ut papperskorgar och belysningsstolpe.

Rosenterrassen

Historik

Rosenterrassen byggdes omkring år 1950 som trädgård till trädgårdsmästarens bostad. Idag inryms Millesgårdens bistro i huset. Terrassen byggdes som en rektangel, begränsad av bostaden på ena sidan och av kvadratiska betongpelare med träspaljéer emellan och enkla järnband som överliggare, på de tre andra. Innanför spaljéerna anlades rabatter med klängrosor och annan växtlighet. Terrassen försågs med en beläggning av sandsten och ytterligare två större rosenrabatter anlades mitt på terrassen. En replik av en Dianaskulptur placerades på en kolonn som ursprungligen omgavs av en vattenspegel. Även om terrassens i sin utformning inte hade en särskilt privat karaktär, var den avsedd som trädgårdsmästarens privata trädgård och inte som en del öppen för besökare. (Bergström & Nolin 2004)

Under ett antal år var spaljéerna borta. Endast ett Gunnebo-stängsel omgav terrassen. På senare år har spaljéer som till sin utformning liknar de ursprungliga uppförts (Wareing 2006).

Dagens situation

Rosenterrassen utgör idag bistrons uteservering. På sommaren är hela ytan full med bord. Av de ursprungliga rosorna finns inget kvar och rabatterna ute på själva terrassen har lagts igen. Även vattenspegeln kring Diana är borttagen. I rabatten runt terrassen växer örter som används av bistron i matlagningen.

Terrassen ligger högt och fritt. Mot gatan upplevs det väl öppet även om spaljén skyddar lite. Platsen saknar möjlighet till skugga när inte parasoller sätts ut.

Rosenterrassen. Diana står i den lilla dammen och rosorna blommar i rabatterna .Fotograf okänd, Millesgårdens arkiv.

Nivåskillnaden mellan garageplan och Rosenterrassen är närmare fyra meter. I dag går huvudstråket genom Millesgården via en brant trappa med 26 steg mellan Helige Martins terrass och Rosenterrassen. Trappan har bara ledstång på ena sidan. Den börjar dessutom en liten bit upp i trappan.

Rosenterrassen i februari 2006.

Bistron i mars 2006. Entrén är gjord tillgänglig med en ramp.

Diskussion kring åtgärder

Den öppna ytan behövs för bistrons verksamhet: Det bedöms således inte som rimligt att återskapa rabatterna ute på terrassytan. Det skulle dock vara välgörande med klängväxter, helst rosor, i spaljéerna för att göra rumskänslan starkare. Att komplettera spaljén med en pergola i någon del av terrassen skulle det göra möjligt att dricka kaffe i skuggan under heta dagar. Att återskapa vattenspegeln kring Diana borde det också finna rum för.

För att överbrygga nivåskillnaden om fyra meter mellan garageplan och bistron är inga ramplösningar möjliga. Någon form av hisslösning måste tillgripas. Det finns tillräckligt med plats på garageplan för att bygga ett hisschakt samtidigt som den körbara bredden bibehålls för leveranser. Det förefaller emellertid klokt att detta studeras vidare inom ramen för ett större grepp. Man skulle kunna åstadkomma en bättre lösning genom att placera hissen i en byggnad i två plan mellan Rosenterrassen och Herserudsvägen där bland annat dagens toaletter och växthus finns. I denna byggnad skulle man då också kunna erbjuda förbättrade kundtoaletter, omklädningsutrymmen för personalen och växthus/orangeri. Kanske skulle man till och med få rum med en mindre filmsal eller konferenslokal. Förutsättningen för en sådan lösning är att man kan få ett undantag från dagens förbud att uppföra byggnader inom Millesgården, något som kanske även behövs för enbart ett hisschakt på garageplan. Ett alternativ som föresvävat mig, skulle kunna vara att gå

Trappan mellan Helige Martins terrass och bistron i maj 2002. Foto av Carola Westerlund

ut genom grinden vid garageplan och sedan komma in vid Bistron igen. Detta alternativ har emellertid en rad brister. Eftersom grindarna är låsta så skulle det krävas assistans för att släppa ut och åter släppa in besökaren. Vidare lutar även Herserudsvägen för mycket, närmare 8 % i tiotal meter, vilket inte är godtagbart, utan även där skulle assistans krävas av många. Detta rimmar illa med besökarens önskemål om att kunna göra ett självständigt och oberoende besök, samt skulle kräva insatser av personalen och procedurer för att tillkalla assistans. Denna lösning bör således bara ses som ett möjligt alternativ under en övergångsperiod. För att använda bistrons grind som ingång för besökare krävs vidare att miljön som idag domineras av bistrons varuintag och sophantering görs inbjudande och hålls snygg.

Den befintliga trappan mellan Helige Martin terrass och Rosenterrassen bör utrustas med ledstänger på båda sidor.

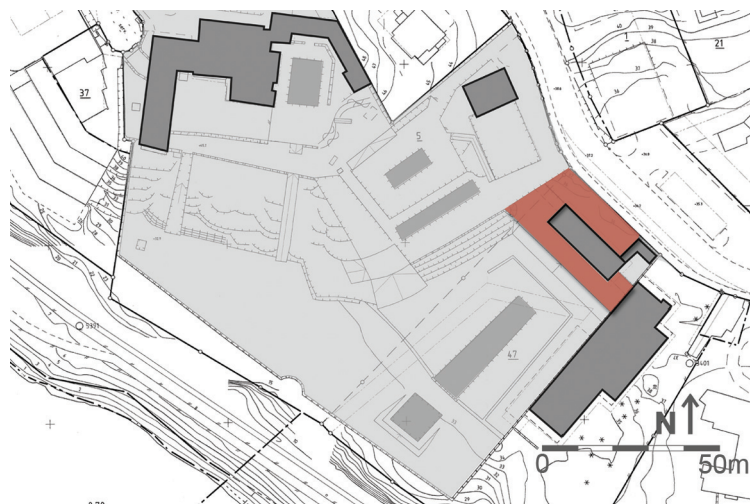
Målsättning

Bevara och utveckla platsen så att den fortsatt fungerar väl för bistrons verksamhet.

Åtgärder

- Plantera klängrosor i spaljén och bygg en pergola.
- Återskapa vattenspegeln kring Dianafontänen.
- Utrusta trappan ner till Helige Martins terrass med längre ledstänger på båda sidor.
- Vidarestudera en hisslösning.

Kring Annes hus

Historik

Annes hus uppfördes 1950-51 avsett som tjänstebostad för Millesgårdens värdinna, Anne Hedmark. Husets huvudentré är från baksidan där en långsmal privat trädgård inrättades. Perennrabatter inrättades i upphöjda växtbäddar mot muren med bland annat en rad pioner. Enligt färgbilder framgår att växterna i övrigt ofta gick i blått med en del gula inslag. Även sorter med gråaktigt bladverk användes. Mot muren planterades klätterrosor och ett päronträd. Björk, tall och tuja gav skugga och skänkte karaktär. I Annes trädgård placerades inga av Milles egna skulpturer men dock kopior av antika konstverk. (Bergström & Nolin 2004)

På sydsidan av Annes hus inrättades en terrass som kom att ligga med utsikt över den nedre terrassen. Ett antal tallar sparades och en rad kolonner restes längs trappan ner mot nedre terrassen. Två sittplatser inrättades med enkla planteringar av klängrosor. (Bergström & Nolin 2004)

Dagens situation

Slutenheten i Annes trädgård kontrasterar mot den öppna nedre terrassen. Det är tydligt att trädgården från början var avsedd för privat bruk och inte var menad att ingå som en del i visningsanläggningen.

Idag är Annes trädgård tämligen nedgången. Den är inte tillgänglig för allmänheten och nyttjas bland annat som upplag. De upphöjda planteringarnas stödmurar är dåliga. De verkar inte vara anlagda med samma omsorg som många

Terrassen framför Annes hus i mars 2006.

av de andra murarna inom Millesgården. Även perennplanteringarna är dåligt underhållna och har sannolikt lidit av läget. De skulpturer som står i trädgården ger snarast intrycket av att vara ditställda för förvaring.

Annes trädgård ligger på ungefär samma nivå som terrassen framför huset. För att komma in i trädgården måste man emellertid passera uteplatsen väster om huset, vilket innebär ett steg upp om 25 cm och sedan ett steg ner igen vid ingången till trädgården. Ingången är idag försedd med en enkel, 90 cm bred dörr.

Uteplatsen innebär ett steg upp för att komma till dörren mot Annes trädgård.

Annes trädgård används idag delvis som upplag. Foto från februari 2006

För att sedan komma upp till garageplan och Helige Martins terrass är det en höjdskillnad på 125 cm, vilket antingen skulle kräva omfattande ramper eller en hisslösning. Huvudstråket går idag via en kvartscirkelformad trappa på den sida om huset som vetter mot nedre terrassen. Ledstången börjar en bit in i trappan och finns endast på ena sidan. Även inne i Annes trädgård finns en trappa upp mot garageplan.

Åtgärder och diskussion

Det skulle vara intressant att göra Annes trädgård tillgänglig för besökare. Då skulle besökaren kunna få en större förståelse för att Millesgården inte bara var avsett som en skulpturpark utan också att ett antal människor faktiskt framlevde sina liv och hade sitt hem här. Målet för återställandet bör vara att Annes trädgård återfår sin ursprungliga karaktär. Den struktur man kan läsa än idag överensstämmer i dragen med den plan som finns bevarad på väggen inne i Annes hus. Perennplanteringen bör gå i blått och bör planteras med variation och i smärre grupper så att den får trädgårdskaraktär snarare än parkkaraktär.

Skulpturerna som står kvar inne i trädgården bör placeras så att de blir åtkomliga att se. Ett lämpligt läge är i närheten av entrén från garageplan.

För att överbrygga höjdskillnaden mellan Annes hus och garageplan skulle krävas tre ramper som tillsammans är 25 m långa. Till detta skulle komma två vilplan. Det är inte möjligt att få plats med ramper av sådan dimension vare sig på terrassen framför Annes hus eller inne i An-

nes trädgård utan att dessa skulle bli väldigt dominerande inslag.

Genom att förlägga en rullstolshiss i Annes trädgård kan en tillgänglig länk mellan konsthallen och Helige Martins terrass skapas som sedan kan få sin fortsättning vidare genom anläggningen. Genom att lägga den inne i trädgården skapas ett flöde genom Annes trädgård. Den skulle annars riskera att bli en återvändsgränd som många skulle mis- sa att besöka. Trädgårdens slutna karaktär bedöms dock inte bli påverkad i allvarlig utsträckning. Man sparar även miljön mot nedre terrassen som genom sitt mer strikta formspråk och sin monumentalitet är mer känslig för ingrepp.

Sedd enskilt kan det kanske tyckas att denna väg blir nå- got av en bak- eller omväg. Eftersom Annes trädgård upp- graderas och blir en attraktion i sig och den fortsatta tillgäng- lighetsanpassade vägen upp mot Rosenterrassen kommer att ansluta vid garageplan, faller lösningen mer naturligt in i ett tillgänglighetsanpassat stråk genom anläggningen.

Vidare är det även viktigt att garageplan upplevs som trev- lig och inbjudande och att man företrädesvis inte brukar den för leveranser under öppettid. Redan idag sätts blomsterar- rangemang ut sommartid för att göra miljön tilltalande för dem som går ut via snurrgrinden eller besöker toaletterna (Westberg 2006). Grusytan byts mot stenmjöl. De stora grindarna mot Helige Martins terrass bör hållas öppna för att inte göra miljön för sluten.

Målsättning

Renovera Annes trädgård och skapa en tillgänglig länk mel- lan terrassen framför Annes hus och garageplan.

Åtgärder

- Renovera planterings stödmurar.
- Återskapa en vacker plantering med inspiration från ti- digare befintlig plantering men med större hänsyn till ståndort vid växtmaterialval.
- Renovera markbeläggning.
- Placera ut de bevarade skulpturerna i planteringen.
- Anlägg rullstolshiss och ny trappa i enlighet med förslag.
- Anlägg ramp till uteplatsen enligt förslag.

Nedre Terrassen

Historik

Innan nedre terrassen anlades kring år 1950 var här ett träd- bevuxet parti med skogs- eller lundkaraktär. För att besluta vilka av träden som skulle sparas karterade Evert Milles de befintliga träden. De flesta togs sedan bort men några, bland annat någon ek, några tallar och björkar sparades. Bröderna Milles hade omfattande diskussioner om nedre terrassens utformning, diskussioner som ofta fördes per korrespondens då Carl i långa tider befann sig i Italien eller USA. Man diskuterade bland annat om dammarnas utformning och om vilka skulpturer som skulle placeras var. Man diskute-

Utsikt över Europafontänen mot Värtan. Fotografi av S. Walther, Millesgårdens arkiv.

Änglarna, innan hela terrassen hade blivit stenlagd. Fotogra- okänd, Millesgårdens arkiv.

rade också hur växtligheten skulle se ut. Ett tag diskuterades att flankera Europadammen med blomsterplanteringar. Till slut fastnade man dock för den utformning som i huvudsak finns kvar än idag. Milles liknade terrassens gestaltning vid en italiensk piazza. Man planerade även för ett vattenfall som skulle kasta sig ned från terrassen mot Lidingöbanan. Man kom dock inte längre än till att förbereda vattentillförseln. Carl hade förutom de estetiska målen även en ambition att nedre terrassen skulle kunna fungera som friluftsarena. Han tänkte sig också att man skulle kunna åka skridskor på Eu- ropafontänen. Åtminstone vid ett tillfälle, år 1954, uppförde KFUM en sång- och gymnastikuppvisning på nedre terras- sen. (Bergström & Nolin 2004)

På foton i Bergström & Nolin's bok (2004) kan man se att den västra delen av nedre terrassen inte var stenlagd från början. Tallarna framför Jonafontänen skjuter upp direkt ur grusytan. Först efter Carls död stenlades hela nedre terrassen i enlighet med Carls önskan (Wareing 2006).

Dagens situation

Den yttre delen av terrassen karaktäriseras av den stora röda sandstensytan, öppen under himlens rymd och utsikten över vattnet. Rymden och det faktum att man är högt över vattnet ger en härlig frihetskänsla. Skulpturerna strävar oftast uppåt mot himlen. Stenläggningen understryker detta. Man får känslan av att skulpturerna tar avstamp i den solida ytan. De avtecknar sig mot himlen på ett närmast poetiskt sätt.

Vy över Europafontänen och Himmelstrappan. Foto av K. Widell, Millesgårdens arkiv.

Näslund (1991) skriver att det var från rymden och från havet som Milles fann näring till mycket av sitt konstnärskap, något som man lätt kan bli övertygad om på nedre terrassen.

Europafontänen med dess kaskader definierar naturligtvis området mellan Konsthallen och Annes hus. Den rödaktiga stenen är även den viktig. Åt alla håll är man omgiven av trappor, gradängar och murar. På äldre foton upplevs trädens resliga stammar närmast understryka den stora plana ytan. I och med att träd gått förlorade har nu träden kommit att stå så glest att skillnaden mellan de yttre och de inre delarna av nedre terrassen förflackats. De träd som finns kvar har naturligtvis vuxit sig större. Särskilt den stora kvarvarande tallen

är praktfull medan björkarna inte alls är så vackra som de borde vara. Två stycken i närheten av trappan upp mot Annes hus är angripna av gallkvalster, något som vintertid är mycket påtagligt. Dessa har dessutom grenar mycket längre ner på stammen nu än de hade tidigare. Detta är något som torde ha utvecklats då träden inte längre står i ett så tätt bestånd som de gjorde innan terrassen anlades. Det kan även tänkas att man tidigare med skötselåtgärder höll stammarna kvistfria. Den ena björken växer dessutom synnerligen snett. En mindre björk har utvecklat flerstamighet redan ca två meter upp på stammen och tillväxer enligt Westberg (2006) dåligt. Mellan Himmelstrappan och Europafontänen finns

också en flerstammig pil som härrör från pilkvistar som man hade satt i vatten under en utställning. Kvistarna fick rötter och man satte ner dem i jorden (Westberg 2006). Detta sammantaget har resulterat i att det högt svävande luftiga tak, uppbyggt av trädstammarnas resliga och smäckra pelare som reser sig ur stenläggningen och som ses på äldre foton, har ersatts av några träd av varierande karaktär, till synes utslängda över ytan utan eftertanke. Björkarnas lägre grenar och pilen gör att det nu finns lövverk i ögonhöjd som skymmer sikten mot den yttre delen av terrassen och mot konsthallen.

Våren 2006 genomförs en restaurering av Europafontänen. Den ursprungliga kvartsiten i fontänens inramning byts ut mot nybruten, sågad kvartsit som är slätare och ger ett ljusare intryck än den äldre stenen. Plattorna är rektangulära. Den nya stenen ser alltså ganska annorlunda ut jämfört med den ursprungliga.

Under 1960-talet lades rabatterna strax nedanför Himmelstrappan till (Westberg 2006). På foton i Millesgårdens arkiv ser man hur rosor ursprungligen var planterade i dem. Idag är de fyllda med spireabuskage. Dessa utgör onödiga avbrott i den enhetliga stenytan och skymmer även de sikten mot yttre terrassen inifrån området kring Europafontänen.

På många håll är stenläggningen mycket ojämn beroende på ytligt liggande rötter och sättningar, främst där träd tidigare stått. Bland annat är detta ett problem i de utspärade områdena nedanför Jonafontänen samt nedanför Amerikaterassendär tallarnas rötter söker sig utanför de utspärade områdena och spränger stenläggningen så att den blir i stort sett oframkomlig.

Åtgärder och diskussion

Kvartsiten är mycket vacker och är en av de bärande karaktärerna i anläggningen, särskilt här på nedre terrassen där den röda stenen ses möta den blå himlen och vattnet. Tyvärr är kvartsiten mycket ojämn på flera olika ställen på terrassen. Även den sten som ligger längre ifrån träden ojämn och fogarna blir ofta besvärliga för framkomligheten med framförallt rullstol. Ytorna skulle alltså behöva läggas om över i princip hela nedre terrassen. Det krävs också att underhållet ligger på en hög nivå för att ytornas kvalitet skall bibehållas. Även flera av trapporna behöver restaureras.

I samband med att stenytan läggs om, tas också de mindre buskagen strax nedanför Himmelstrappan bort och ytorna läggs igen med sandsten. Härigenom blir det enhetliga sten-

Spirearabatterna förtar känslan av frihet och änglarnas uttryck. Fotografiet taget i november 2005.

golvet än mer poängterat och änglarna på deras kolonner framträder bättre. Dessutom skulle man återigen få en bättre utblick från området kring Europafontänen, ut mot den öppna delen av terrassen och Värtan.

Utsparningarna kring tallgrupperna nedanför Jonafontänen görs större då problemet med tallarnas rötter är allvarligt och skapar stora underhållskostnader samtidigt som det är viktigt att tallarna finns kvar. Genom att ge tallarnas rötter större utrymme får de dessutom mindre anledning att söka sig ut under den kvarvarande stenläggningen. Även de träd som står enskilt mellan utsparningarna och Jonadammen inlemmas. I den resulterade större planteringsytan behålls samma typ av gräsvegetation som redan finns i utsparningarna. Nedanför trappstegen upp till dammen läggs ett stråk med stenmjöl för att göra det möjligt att passera runt tallgruppen. Genom att kvartsiten alltså får svepa i ett brett band längs med terrassens balustrad och bort mot terrassens västra del uppnås ändå intrycket av terrassen som en sammanhållen enhet.

På sikt bör även viss föryngring genom plantering utföras i tallgruppen. Här är risken för slitage för stor för att någon självföryngring skall kunna förekomma. Dock bör de nya tallarna inte planteras utanför de nuvarande trädgruppernas yttre begränsning då de ju då skulle komma för nära stenläggningen och på sikt skulle ge samma rotsprängningsproblem som man har idag.

Kring Europafontänen tas pilen och de flesta björkarna

Tallgrupper på nedre terrassen. Stenläggningen håller ihop hela nedre terrassen till en enhet. Foto från november 2005.

bort. Endast den björk som växer vid trappan närmast konsthallen sparas. De övriga skämmer anläggningen, skymmer siktlinjer och motverkar det eftersträlvade intrycket av piazza. Tallar och björkar nyplanteras mellan fontänen och den låga trappan, öster och norr om fontänen för att motverka att hela nedre terrassen blir kal och spänningen mellan den mycket fria ytan längre ut och det mer omslutande rummet längre in går förlorad. Nyplanteringen utförs så att träden får chans att utvecklas till vackra, välxäta träd.

De stora ekarna i gradängerna i västra delen av nedre terrassen har blivit stora och deras rötter spränger gradängerna, särskilt nära stammen. Ekarna är väldigt värdefulla och vackra träd. För att ge rötterna mer plats tas sektioner av gradängerna bort närmast ekarna och ersätts med slutande planteringar. Det nedersta gradängsteget behålls som stödmur för planteringarna. För att svara mot de vidsträckta stenytor och den monumentala utformningen bör planteringarnas vegetation vara ensartad och ej allt för blommig.

Genom att göra det möjligt att nå nedre terrassen, kan närmare en tredjedel av Millesgården göras tillgänglig. Åtgärder här skulle vara särskilt behjärtansvärda då nedre terrassen innehåller många av de mest välkända skulpturerna och några av de mest påtagliga upplevelserna. Det är även inom detta område som man finner de stora ytor som är mest lämpade för olika publika evenemang.

Tack vare att konsthallen i sig är tillgänglighetsanpassad, kan man via dörrar ut från dess två plan komma ut på två

Träden kring Europafontänen skymmer sikten mot konsthallen och Värtan. Foto från mars 2006.

olika nivåer. Inom en nivåskillnad om ca 80 cm ligger från konsthallens nedre entré hela den nedre terrassen. Att utnyttja konsthallens inomhushiss för att överbrygga en del av höjdskillnaderna på nedre terrassen gör att man kan undvika externa ramper. Dessa skulle på grund av höjdskillnaderna bli mycket omfattande. Nackdelen är dock att konsthallen måste vara öppen även vid evenemang på nedre terrassen under kvällstid. Det kräver även att grinden genom muren vid konsthallens nedre entré hålls öppen under parkens öppettider.

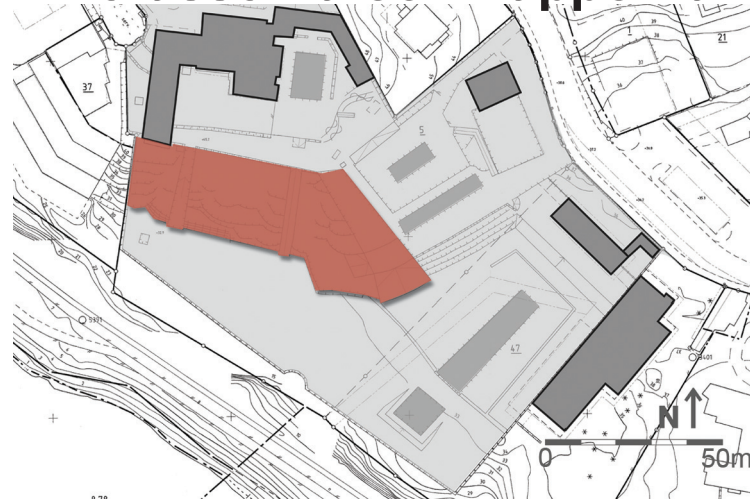
Målsättning

Återskapa den ursprungliga karaktären och spänningen mellan den yttre delens öppenhet och den mer omslutande karaktären kring Europafontänen. Förbättra framkomligheten.

Åtgärder

- Förstora de obelagda ytorna kring tallarna i västra delen.
- Lägg om kvartsit ytan.
- Renovera trappor.
- Ta bort och plantera träd enligt förslag.
- Anlägg ramper enligt förslag.
- Ta upp planteringsytor kring ekarna i gradängen enligt förslag.

Enterasserna och trapporna

Historik

Redan under 1920-talet hade Milles förvärvat marken där nedre terrassen idag ligger och låtit bygga en trappa ner mot området. Detta är den högra av de två parallella trapporna som finns där idag. Trappan slutade tvärt i terrängen. Senare byggdes den andra trappan som en pendang till den första och med ungefär samma dimensioner. Efter en livlig diskussion mellan bröderna Milles byggdes till slut, kring år 1950 den monumentala Himmelstrappan. Evert tyckte bland annat att denna kom för nära de bägge andra trapporna och förtog deras monumentalitet. (Bergström & Nolin 2004)

I slutet av 1940-talet började man bygga terrasserna i den branta sluttningen mellan trapporna. Återigen sparades en del tallar, björkar och ekar. Dessa kompletterades i huvudsak med enar som Carl Milles ville skulle vara hämtade direkt i naturen och vara pyramidformade. Vidare planterades tujor, ormbunkar, blommande buskar och ett stort rhododendronbestånd. (Bergström & Nolin 2004)

Dagens situation

Den kala klippan med träd som växer upp som direkt ur skrevorna och de långa trapporna ger tillsammans områdets karaktär. Här möts det landskap som man föreställer sig har funnits på platsen sedan den steg ur havet och den storvulna arkitekturen. Trapporna är ståtliga och iögonfallande. De blir som arkitektoniska utropstecken i anläggningen.

Under åren har förna samlats på klippan så att den intrycket av den kala klippan förtagits. På sina håll har jord

lagts dit så att blommor och buskar kunnat planteras.

Tidvis sköljer stora mängder vatten över klippan. En del av vattnet är säkert naturligt. En stor andel av det härrör sannolikt från en befarad vattenläcka i ledningen till najaden på övre terrassen (Westberg 2006). Mängden borde således minska i samband med att övre terrassen schaktas om och man har möjlighet att reparera läckan.

Nere vid Jonafontänen finns en högre grad av lummighet som samspekar bra med den fuktigare miljön kring dammen och det mer slutna rummet som tallarna på nedre terrassen ger upphov till.

Några steg ner från mellersta terrassen finn även den så kallade indianterrassen. Den upplevs som en mindre balkong eller ett svalbo där man kan sitta ensam eller på tuman hand, högt över Värtans vatten.

Den västra trappan fotograferad 1951. Fotograf okänd, Millesgårdens arkiv.

De nyanlagda enterrasserna. Foto från ÅÅ-studio, Millesgårdens arkiv.

Mellan Himmelstrappan och den östra av de två parallella trapporna finns den så kallade Amerikaterassen. Flera av träden har vuxit så att de utsparningar som gjorts i stenläggningen kring deras stammar inte längre räcker till. Det finns också flera exempel på att ytliga rötter lyft stenläggningen som blivit ojämn. Några av stenarna i stenläggningen saknas. En större rot har även sökt sig ned till nedre terrassen. Även där lyfts stenläggningen.

Diskussion kring åtgärder

För att åter göra urbergshällarna väl synliga bör de rensas från en stor del av den förna och den grästorv som samlats på dem. Huvuddelen av de trädgårdsväxter som planterats i de två övre tredjedelarna av sluttningen bör också tas bort. Kullerstensomfattningen kring fatet tas bort (eller ersätts av överbliven sprängsten om det behövs för fatets stabilitet).

Den östra trappan, sannolikt fotograferad ganska snart efter anläggning. Fotografi av Kaudern, Millesgårdens arkiv.

Kullerstenen är ett tillägg efter Milles död (Westberg 2006). Kullersten passar inte in eftersom den nästan bara finns där på hela Millesgården och kontrasterar för mycket mot den kantigare sprängstenen och kvartsitplattorna som annars främst används i anläggningen.

Längs nere vid Jonadammen bibehålls dock en frodigare vegetation för att spegla den fuktigare miljön och upprätthålla en spännande kontrast med den kargare och torrare miljön på klippan.

Mellan trapporna bör tallföryngring ske för att säkerställa kontinuitet, eftersom det finns risk att en del av de

äldre tallarna inte lever så länge till. Det finns en del skador och några tallar växer in i trapporna. Har man tur kan detta ske med naturlig föryngring som tillåts växa upp. Det finns faktiskt någon liten nyuppkommen planta redan. Det bästa sättet att föryngra tall i denna miljö är annars att så på plats. Använder man köpt frö har man kontroll över vilken typ av tall som kommer att växa upp. Här skulle unga tallars juvenila karaktär inte störa utan de skulle upplevas som en helt naturlig avkomma till de tallar som alltid funnits på plats. Enarna på terrasserna bör bytas ut. Många av enarna är glesa och ser risiga ut. Den ursprungligen efterstävade cypresska-

Trappor och terrasser kring Jonafontänen. I bakgrunden syns enterasserna.

raktären finns det inte mycket kvar av. I övre delen finns även några risiga tujor som dessutom stör utsikten. När nya enar sätts väljs formsäkra pyramidformade sorter som *Juniperus communis* 'Vemboö'. Enarna kompletteras med blommande buskar som dvärgmandel (*Prunus tenella*), sandkörsbär (*Prunus pumilla* var. *depressa*) och rosor av vildtyp.

Områdets naturförutsättningar gör att det är omöjligt att göra särskilt mycket för att förbättra tillgängligheten. De långa trappornas ledstänger bör dock längas. Även de mindre områdena indianterrassen och Amerikaterassen är svåra att anpassa. De är så små att eventuella ramper skulle ta hela

Amerikaterassen i mars 2006.

områdena i anspråk. Amerikaterrassens skulpturer ser man bra från nedre terrassen.

Målsättning

Tydliggöra berghällen och återskapa en mer formstark och dekorativ envegetation.

Åtgärder

- Ta fram den bara klippan i större utsträckning.
- Ersätt granitfatets kullerstensinfattning.
- Förnya vegetationen på enterrasserna

Åtgärder för Millesgårdens träd

Då många av Millesgårdens delar anlades, sparades en del av de träd som redan fanns på platsen. Tall, björk, ek och rönn är de trädslag som ursprungligen fanns. Rönnen har sedermera försvunnit men en rönn har åter planterats mellan lilla Österrike och mellersta terrassen under senare år. Då anläggningens olika delar byggdes, tog man inte alltid tillräcklig hänsyn till trädens livsbetingelser och hur träden skulle utvecklas. Bland annat byggde man murar och trappor nära intill stammar och man stenlade ytorna kring träden ibland ända in till stammen och med rötterna liggande grunt under beläggningen. Träden i de tidigast anlagda delarna har nu stått i närmare hundra år i anläggningen. I de senast anlagda delarna har ungefär femtio år förflutit sen anläggningen byggdes runt träden. Under denna tid har många av de ursprungliga träden dött. Andra har blivit större och har vuxit ur den tvångströja som stenläggning och murar inneburit. Detta yttrar sig idag i att rötter tränger upp under stenläggningen, att trädstammar rubbar murar ur deras läge och i att trappor sprängs sönder. Detta gör att anläggningen blir svår och dyr att underhålla, att det krävs investeringar för att restaurera stenarbeten som förstörts och att anläggningen kan se sliten och ovårdad ut. På sina håll riskerar besökare att snubbla över skeva markstenar eller ramla på lösa steg i trappor. På flera platser, särskilt på övre och nedre terrassen ligger trädens rötter ytligt.

Ytliga rötter Orsak

Någon heltäckande geologisk undersökning av marken på Millesgården har inte gjorts. Det finns alltså inte någon fullständig bild av hur marken ser ut under de hårdgjorda ytorna. Vi vet dock att träden i huvudsak är ursprungliga träd som sparades vid parkens anläggning. Följaktligen växer de i det substrat som bör ha funnits på platsen från början. Det verkar rimligt att tro att på övre terrassen, nära klipans topp, är det ursprungliga jordlagret mycket tunt och berget borde ligga ganska nära under grusytan. Samma förhållanden råder sannolikt även på nedre terrassens västra del. Kring Europafontänen där terrassen ligger i en sänka torde det ursprungliga jordlagret vara tjockare. Vid grävningsarbeten kring Europafontänen har man på sina håll funnit tung

Träd i en av de långa trapporna. Trappans stenar kapslas in och sprängs loss.

lera (Westberg 2006). På den ursprungliga jorden, har sedan den hårdgjorda ytan lagts.

På övre terrassen och på nedre terrassens västra del, är det alltså troligt att rötterna söker sig till ytan för att det inte finns så mycket plats längre ner. De massor som lagts på för att jämna ut marken och för att fungera som underlag till stenläggningen kan tänkas framstå som ett ganska attraktivt substrat för träden i förhållande till det ytligt liggande urberget.

I sänkan kring Europafontänen där jordlagret är tjockare uppvisas inte alls samma problem med ytligt liggande rötter. Här har dock ett flertal träd dött och många av de kvarvarande visar tecken på dålig tillväxt. Här kan problemet vara att vatten ibland står ganska grunt under marken, något som resulterar i att rötterna kan dö av syrebrist.

Lösningar och åtgärder för befintliga träd

För de befintliga träd som man vill bevaras finns två möjliga lösningar: att ta bort den hårdgjorda ytan eller att ersätta den stela ytan med en plastisk yta.

I andra anläggningar har lösningar som innebär att befintlig jord ersätts med skelettjord med framgång tillämpats. Man har bland annat sett hur trädens kondition har förbättrats radikalt. För att inte rötterna efter åtgärden inte fortsatt skall ligga ytligt måste även den nya marknivån höjas, något

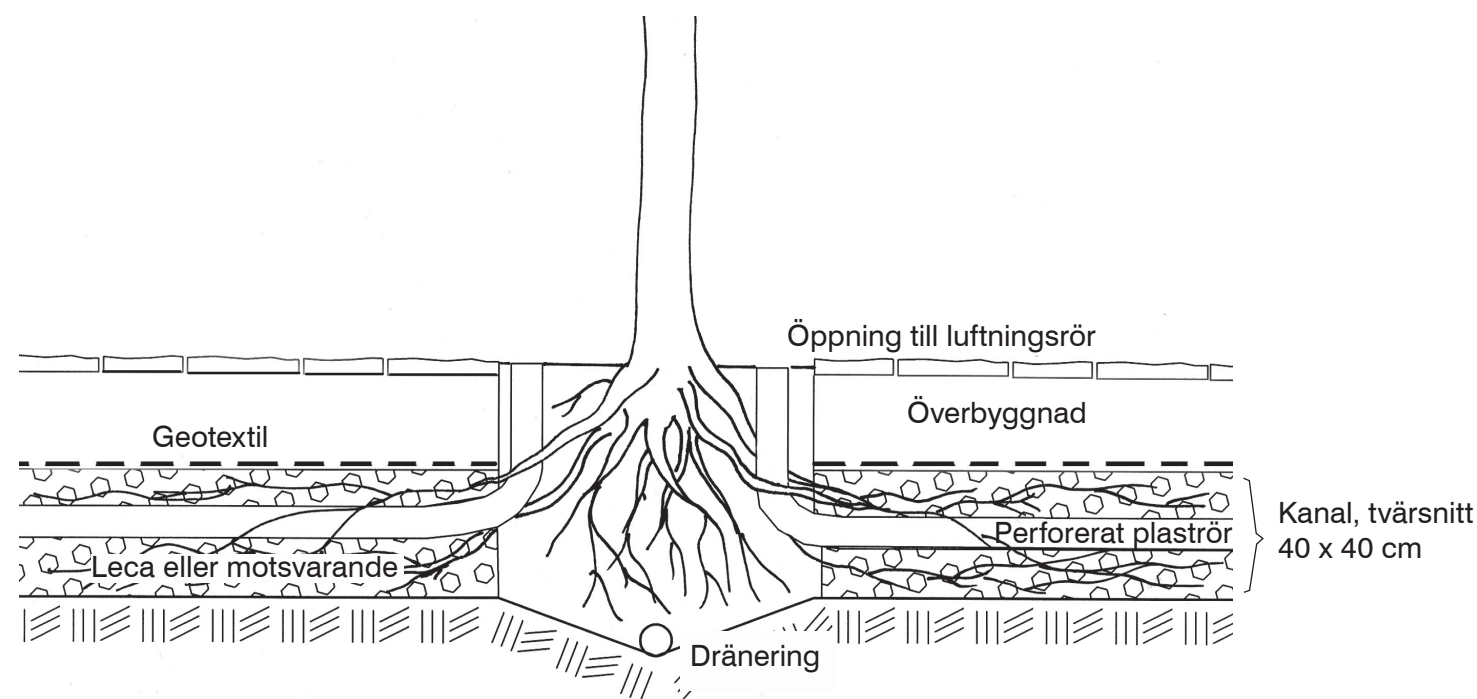

Trädet på övre terrassen håller på att rubba muren.

som av estetiska och kulturhistoriska skäl bör undvikas på Millesgården.

På några ställen kan man utan att funktion eller utseende påverkas alltför menligt ta bort den hårdgjorda ytan och ersätta den till exempel med planteringar. Eftersom ytan inte längre skall beträdas, så är det inte längre någon lika stor nackdel att rötterna ligger ytligt. Detta är huvudskälet till att genomföra åtgärden. I någon mån kan denna åtgärd också förbättra trädens kondition och minska problemen i kringliggande ytor. Den för vatten och syre genomsläppiga planteringsytan där olika biologiska processer, till exempel nedbrytning, pågår hjälper till att förbättra villkoren för trädens rötter. I vissa ytor påförs även planteringsjord och gödning. Om planteringen är tillräckligt stor, får träden således mindre anledning att med sina rötter söka sig utanför planteringen där förhållandena är sämre.

På ytor som man fortfarande vill ha möjlighet att beträda, kan stenplattor ersättas med en plastisk hårdjord yta. Vill

Principskiss för nyplanterade träd

man fottsatt att ytan ska vara lättframkomlig för till exempel rullstolar kan den ersättas med stenmjöl annars kan mer genomsläppiga grusytor anläggas. När man ersätter ytan med stenmjöl, har man egentligen inte löst något som helt problem för trädets vidkommande. Däremot är det lättare att anpassa ytan till de ytliga rötterna och ytans framkomlighet blir således bättre än tidigare.

Lösningar för nyplanterade träd

Då man nyplanterar träd har man större möjlighet att med olika markbyggnadslösningar förebygga uppkomsten av problem för såväl trädets vitalitet som skador på markbeläggningen orsakade av träden. I Wurzeln sind lenkbar av Clemes Heidger beskrivs hur mycket goda resultat uppnåtts för parklind och ask genom att bygga kanaler där trädets rötter kan säkerställas god tillgång på syre. På så sätt gör man det möjligt att styra rötternas utbredning samtidigt som träden får möjlighet att utveckla en stor rotvolym. Därigenom minimeras problemen med ytliga rötter. Trädets tillväxt har visat sig vara bättre än då vanliga trädgropar använts och man har påvisat att rötterna valt att växa i kanalerna, där genomrotningen varit mycket god. Enligt Tomas Lagerström har ytterligare försök givit liknande resultat för ett flertal träddarter.

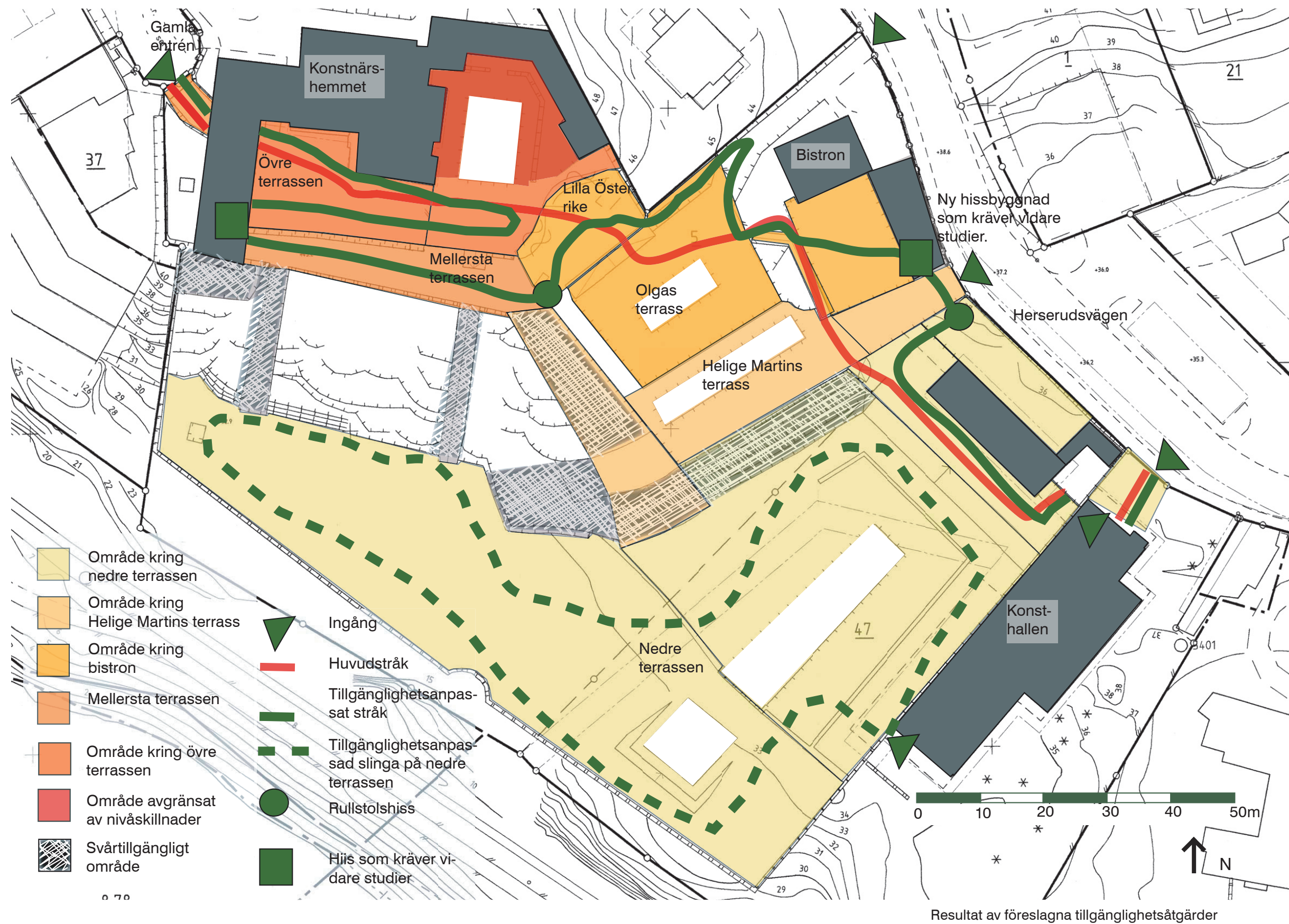
Lösningens huvuddrag är att kanaler grävs ut från planteringsgropen. Det räcker att kanalerna har ett tvärsnitt om ca 40 x 40 cm. I kanalerna läggs perforerade rör som skall svara för gastransporten. Kanalerna fylls med ett gasgenomsläppligt material, till exempel leca. Ovanpå kanalerna läggs geotextil och man kan nu packa materialet ovanför för den vanliga överbyggnaden. Rötterna kommer i synnerhet att växa i kanalernas ytterkanter där det finns fukt och även viss vittring sker.

Det är bättre för träden ju fler kanaler som utgår från varje planteringsgrop. Ett antal av 4-6 från varje grop som grävs ca 4-5 m långa bör dock räcka. Det är en fördel om kanalerna kan länka de olika trädens planteringsgropar så att den gemensamma delade volymen blir större.

Detta sätt att plantera bör användas vid de föreslagna nyplanteringarna på nedre terrassen och Helige Martins terrass. Även på övre terrassen skulle det vara en fördel att kunna kanalisera rötterna. Där kan dock berget bitvis gå så nära markytan att det kan vara svårt att gräva kanalerna.

Försörjning av nya tallar

Ett problem vid nyplantering är att de tallar som finns att tillgå på marknaden av tillräcklig storlek inte är av god typ eller är dåligt klimatanpassade. För att plantera nya tallar bör man istället enligt Tomas Lagerström försöka hitta välväxta tallar som växer på momark i naturen. Tallarna bör ha en topphöjd om ca 4 meter för att komma ifråga. Tallarna rotbeskärs och får sedan antingen stå kvar på plats eller flyttas till plantskola. Efter 2-3 år kan de sedan planteras i anläggningen.

Åtgärder för ökad tillgängligheten

Millesgården kan delas in i fem områden med avseende på tillgänglighet. Inom varje område kan man möjliggöra tillgänglighet med insatser som att ta bort smärre nivåskillnader genom till exempel ramper. För att kunna förflytta sig från det ena området till det andra krävs dock att mer komplicerade lösningar såsom rullstolslyftar eller hissar byggs.

Genom att bygga ramper och utnyttja att konsthallen har utgångar som ger tillgänglighet till två nivåer, kan ett större område kring nedre terrassen göras tillgängligt. Detta område utgör över en tredjedel av skulpturparken och ger tillgång till flera av de mer välkända skulpturerna och också till en del av anläggningen som på ett mycket bra sätt representerar det senare skedet i Carl Milles utveckling av Millesgården. Inom detta område brukar även evenemang som nationaldagsfirandet gå av stapeln. Man kan redan idag nå delar av området genom huvudentrén. Eftersom de åtgärder som krävs för tillgängligheten är i sammanhanget förhållandevis enkla och upplevelsevärdet är stort föreslås att man prioriterar att göra detta område tillgängligt först.

Området kring Helige Martins terrass kan nås från Herserudsvägen via grinden vid garageplan. Själva området i sig är ganska litet. För att det skall hänga ihop med området kring nedre terrassen föreslås en rullstolshiss inne i Annes trädgård. Det är tveksamt om området innehåller tillräckligt med upplevelser för att motivera att man investerar i en rullstolshiss om man inte samtidigt ser till att man kan ta sig vidare genom Millesgården.

Att göra området kring bistron tillgängligt skulle ha stor betydelse för den positiva upplevelsen av ett museibesök. Själva bistron är huvudattraktionen i området och själva fikastunden kan för många vara något som är särskilt viktigt vid museibesöket. Följaktligen upplevs det som diskriminerande om man inte kan komma till caféet. Området inrymmer också den vackra Olgas terrass. Kommer man nerifrån huvudentrén är det där man börjar få en känsla av anläggningens topografi. Med en ramp upp till lilla Österrike får man dessutom tillgång till paret Milles grav som är en plats i anläggningen med stort historiskt värde. Inom området löses tillgängligheten med ramper. För att klara nivåskillnaden om 4 meter från området kring Helige Martins terrass till bistron krävs att en hiss installeras. Detta blir en omfattande och dyr lösning som måste studeras vidare. Löser man

detta med en byggnad mellan biston och Herserudsvägen kan dock även andra behov tillgodoses: förbättrade besökartoiletter och personalutrymmen, möteslokaler och växthus. Att en lösning kommer till stånd är på grund av områdets betydelse för upplevelsen dock mycket viktigt.

För länken mellan lilla Österrike och mellersta terrassen kan en rullstolshiss byggas. För att sedan ta sig vidare därför krävs ytterligare en hiss från mellersta terrassen till övre terrassen. Det bör studeras vidare om en sådan hiss kan inrättas inomhus för färd upp till lilla ateljén eller utomhus i loggians trappa.

Området kring övre terrassen kan göras tillgängligt via den gamla entrén vid konstnärshemmet med en ramp. Man kan då bese övre terrassen och vattengården.

Det är önskvärt att sträva efter att skapa ett tillgänglighetsanpassat stråk genom hela anläggningen. För att få en heltäckande bild av anläggningen och Milles verk bör man ha möjlighet att besöka såväl de äldre delarna kring konstnärshemmet som de senare anlagda delarna vid nedre terrassen. Det innebär stora nackdelar för besökande om man tvingas avbryta besöket halvvägs, ta sig ut samma väg man kom in och sedan ta sig in via en annan entré.

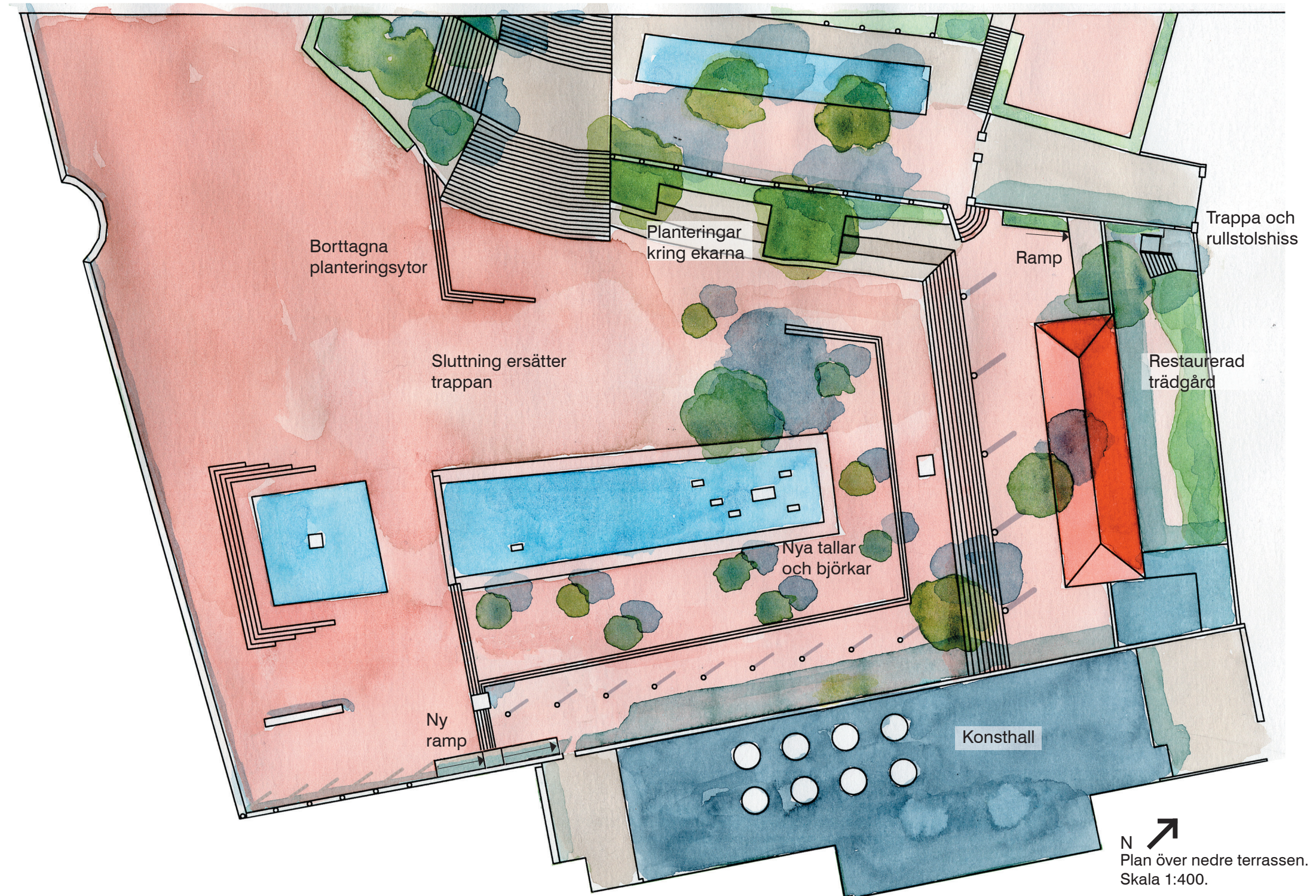
Det vore en stor fördel för tillgängligheten om såväl den nuvarande entrén vid konsthallen som den gamla entrén vid konstnärshemmet kunde hållas öppna. Med ett kontinuerligt anpassat stråk genom anläggningen behöver man då bara tillryggslägga sträckan i en riktning vilket med tanke på höjdskillnaderna är en stor fördel för många människor.

Konstnärshemmets tillgänglighet

Tillgängligheten till konstnärshemmet är inte täckt i denna rapport. Den har dock stor påverkan på hur tillgänglighet upplevs i stort i anläggningen. I dagsläget är inte Konstnärshemmet tillgänglighetsanpassat. Från övre terrassen är det överallt stora nivåskillnader med trappor för att komma in i huset. Från Emma Lundberg-trädgården är det emellertid i princip möjligt att ta sig in till ateljén i plan men det hjälper inte så mycket då konstnärshemmet även invändigt är uppdelat i flera nivåer. Tillgängligheten i parken kan inte helt

frikopplas från tillgängligheten till konstnärshemmet. Särskilt då man utarbetar en plan för tillgänglighetsåtgärderna och prioriteringar måste göras, är det nödvändigt att även tillgängligheten till konstnärshemmet beaktas. Det blir mer motiverat att skapa ett sammanhängande tillgängligt stråk från konsthallen upp till övre terrassen om det finns möjlighet att besöka konstnärshemmet.

Förslag

Nedre terrassen

I anslutning till konsthallens nedre entré, längs med muren anläggs en ramp ner till den lägsta nivån. Rampen blir ca 15 meter lång inkludert ett vilplan på dess mitt och lutar ca 6 %. Rampens övre del fälls in i den befintliga trappan och terrassen. Den nedre delen ligger ovanpå den befintliga marken och får en fasad av kvartsitplattor av samma slag som finns på nedre delen av Annes hus, dvs med sågade kanter men med en ytbearbetningsgrad som liknar terrassens markbeläggning. Väggarna kring den övre rampdelen kläs med samma kvartsitplattor på väggen mot terrassen medan murens beklädnad fortsätter hela vägen ned på mursidan. För att medge att gående kan gå bredvid eller möta en rullstol i rampen görs den 1,5 meter bred. Genom att de görs breda undviks att den övre delen upplevs som en smal ränna som skär in i terrassen. De får en slät, halkfri beläggning. Krysshamrad kvartsit är den sten som bäst överensstämmer med markbeläggningen, samtidigt som man undviker att ytan blir så hal som slätare kvartsit lätt kan bli. Ramperna utrustas med ledstänger, på ömse sidor, i svartmålat stål av samma slag som i de långa trapporna nedanför mellersta terrassen. Den inre ledstångens fästs på muren. Förutom att fungera som balansstöd, markerar ledstängerna rampen för dem som rör sig upp på terrasserna.

En låg trappa med två steg omsluter idag Europafontänen i tre riktningar. Marken ovanför den skapar en långsluttande ramp mellan konsthallen och fontänens nivå. Också den utnyttjas för att göra det möjligt att komma ner till Europafontänen. Härigenom blir det möjligt även för dem som har svårt att gå i trappor att röra sig i en slinga och inte vara tvungna att gå fram och tillbaka samma väg.

Trappan med tre steg som stäcker sig mellan Himmels-trappan och Europafontänen tas bort i större delen av sin längd och ersätts med en flack sluttning med en lutning om ungefär 6 %. Detta fungerar bättre än att splittra upp trappan med en vanlig ramp. För att säkerställa att det blir tillräckligt slätt för rullstolar i sluttningen fixeras fogarna.

Kring ekarna tas nya planteringar upp för att ge plats för ekarnas ytliga rötter som idag spränger gradängerna. Huvuddelen av gradängerna sparas dock för att kunna fungera som sittplatser vid evenemang. I planteringarna föreslås att det planteras silverfryle (*Luzula nivea*) och storfryle (*Luzula sylvatica*). Deras gröna bladverk ger ett nedtonat och samtidigt stiligt intryck. Då de är vintergröna, uppnås effekten

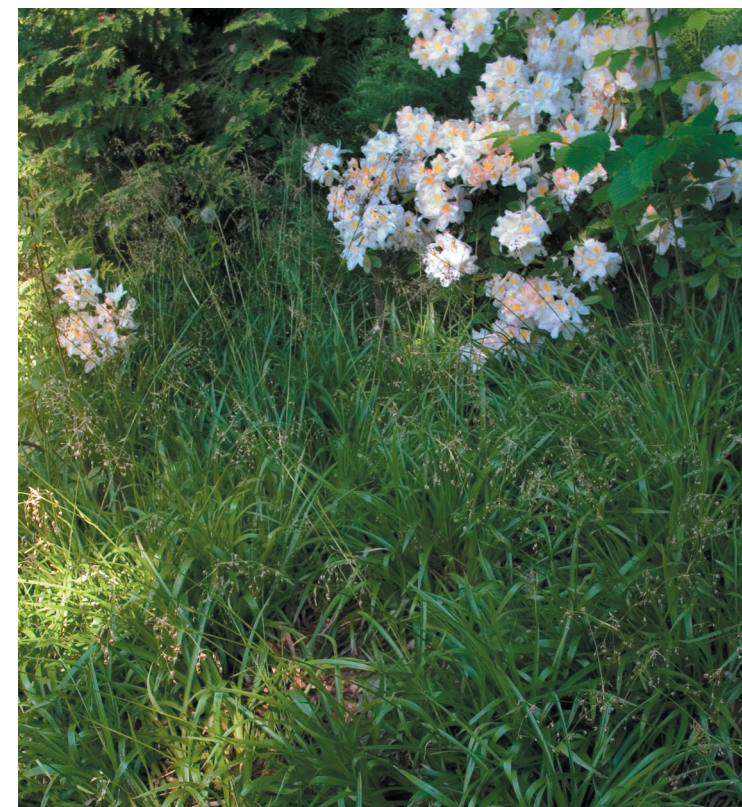
Björken närmast trappan vid konsthallen sparas, i övrigt tas björkarna på nedre terrassen bort och ersätts med nya träd.

även vintertid. Silverfrylets vita blomning ger en extra effekt under sommaren och planteras i större grupper bland storfrylet. Även rabatten längst upp mot muren mot helige Martins terrass bör få samma typ av nedtonade stilrena plantering. Planteringarna kommer nästan att luta 1:3 vilket gör att man efter anläggning måste se till att sluter sig snabbt för att undvika att jorden flyttar på sig.

För att återskapa spänningen mellan det mer omslutande rummet kring Europafontänen och det öppna friheten på den yttre delen av terrassen planteras sju nya tallar och tre björkar kring dammen. Först tas emellertid de träd som inte bidrar till platsens utseende bort, dvs pilen och alla björkar utom den som står i nordöstra hörnet vid konsthallen. För att man ska åstadkomma en vacker miljö redan från början och inte behöva vänta alltför länge på att platsen får sitt rätta uttryck, bör ca 4 m höga tallar väljas ut och planteras. Även björkarna bör vara av motsvarande kvalitet. Målet är att såväl björkarna som tallarna ska få raka höga stammar. De bör alltså skötas så att avvägningen mellan uppstamning och att lämna tillräckligt med grenverk för god tillväxt optimeras. Träden planteras i gropar konstruerade enligt beskrivning i kapitlet om träd. Om man väljer att fortsatt belägga ytan kring Europafontänen med kvartsit lämnas en yta med grus närmast trädens stammar. Detta kan utföras på samma sätt som gjorts kring den äldre björken som sparas. Det är också viktigt att luftningsrörens öppningar täcks med brunnar som inte är iögonfallande.

Planteringsytor tas upp kring ekarna i gradängerna vid nedre terrassen. Fotomontage.

Storfryle, *Luzula sylvatica*, som är vintergrön planteras under ekarna. Foto av Charlotta Råsmark

Silverfryle, *Luzula nivea*, planteras tillsammans med storfrylet. Silverfryle får en silverskimrande blomning .

Spireaplanteringarna vid änglarna läggs igen med kvartsit av samma typ som på resten av den lägre nivån.

För att göra det enklare att ta sig upp och nedför trappan framför Annes hus kompletteras den väggfasta ledstången på konsthallens vägg med en fristående ledstång, liknande dem i de stora trapporna, någon meter ut från väggen.

Det är viktigt att beläggningen framför Annes hus är lättframkomlig, då den ingår i huvudstråket genom anläggningen. En hög nivå på underhållet och en eventuell fixering av fogarna kan vara nödvändig.

Det är av stor vikt för nedre terrassens karaktär att den är belagd med kvartsit och att underhållet har en hög nivå så att ytans kvalitet upprätthålls.

Den nya trappan och rullstols-hissen vid muren mot garageplan.

Annes trädgård

För göra höjdskillnaden från Annes trädgård, upp till Garageplan och helige Martins terrass hanterbar, inrättas en rullstolshiss inne i Annes trädgård. Hissen placeras vid muren mot garageplan. Som man kan se på bilden från Västerås slott kan en rullstolshiss ges en vacker utformning. Glas i dörrar och stomme i svartmålad metall skulle smälta väl in även i miljön i Annes trädgård. Ett mellanrum på en meter skapas mellan hissen och muren. Då kan alltjämt murgruna klättra på muren. Kanske blir det även möjligt att behålla den av björkarna som står ungefär i mitten av muren.

Bredvid hissen anläggs en ny trappa som är något vinklad ut mot trädgården för att öppna upp, mot trädgården och ge bättre manöverutrymme mellan hissen och den stora tallen. Trappan får ledstänger i svartmålad metall på bägge sidor i samma utförande som den befintliga. Trappan görs i granit med kontrasterande infällningar i mörkare sten i översta och nedersta trappsteget. Dörren i genomgången mot garageplan tas bort och dörrhålet breddas till 1,5 meter.

Muren bakom uteplatsen renoveras. Den befintliga dörren till Annes trädgård från terrassen framför huset byggs igen. En ny dörröppning tas upp framför den nya rampen. För

En rullstolshiss kan utformas så att den smälter väl in i miljön, som detta exempel vid entrén till museet på Västerås slott. Utformning av arkitekt Lone-Pia Bach. Foto av Johan Winder.

att kunna komma upp på uteplatsen och vidare in i Annes trädgård från husets framsida byggs en ramp. Rampen byggs intill rosenrabatten mot muren mot Helige Martins terrass och börjar i linje med husets långsida. Rampen görs 1,30 meter bred och kommer att luta ungefär 6 %. Den får en beläggning av krysshamrad kvartsit. Rampens fasad utförs i kvartsit som svarar mot den bredvidliggande rosenplanterings kant.

Kvartsitbeläggningen inne i trädgården bevaras. För att inte fogarna ska orsaka framkomlighetsproblem fixeras de med bruk i huvudstråket. Den björk som står närmast dörren upp mot garageplan tas bort.

Skulpturen som nu förvaras i trädgårdens hörn får en mer framträdande placering på sitt podium i planteringen när man kommer in från garageplan.

Perennplanteringen renoveras. För att trädgården fortfarande ska ge intryck av en privat trädgård snarare än av en park bör planteringen göras varierad och planteras i mindre grupper. Det ursprungliga färgschemat följs med mycket blommor blått med inslag av gula blommor och gråaktigt bladverk. Klängrosor och ett spaljérat päronträd får vara kvar mot muren där det är som soligast.

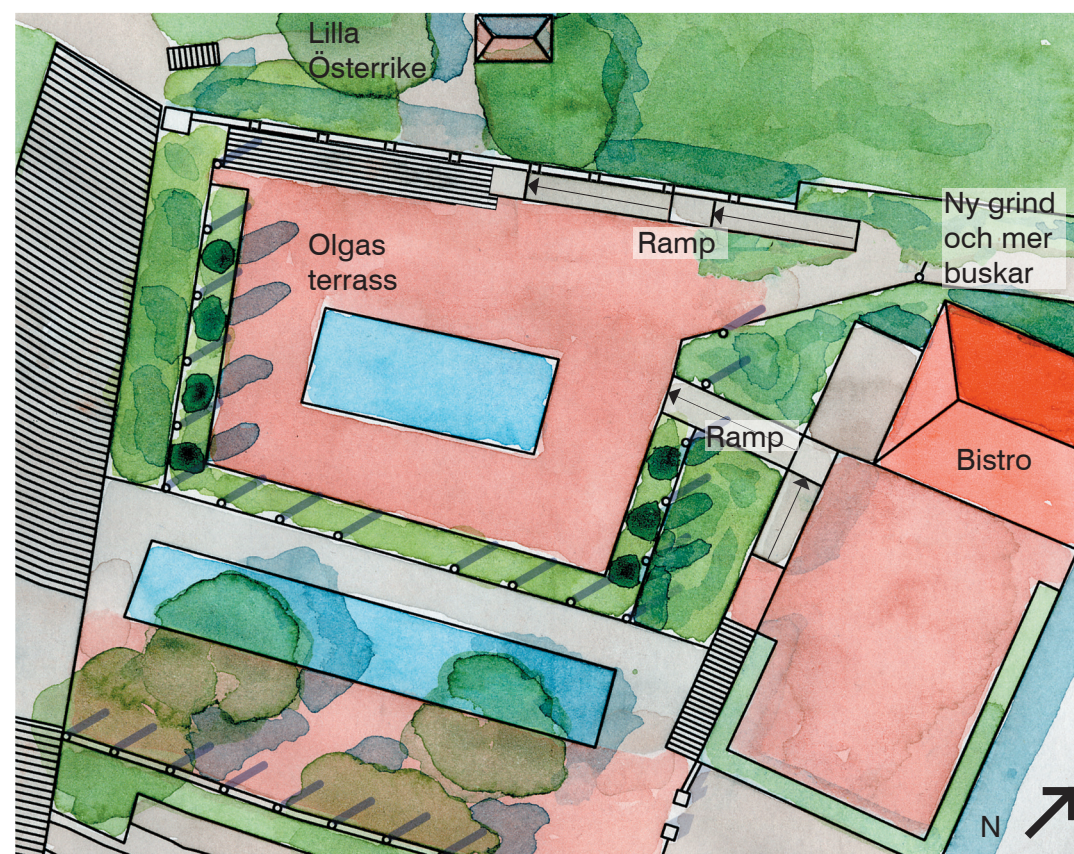

Ny ramp och dörr mot Annes trädgård. Fotomontage.

Olgas terrass

Rampens skjuts fram med halva valvets vidd så överbyggnaden mellan rampen och lilla Österrikes marknivå blir möjlig, samtidigt som den visuella kontakten mellan lilla Österrike och Olgas terrass bibehålls. Fotomontage.

Plan i skala 1: 400 över Olgas terrass med föreslagna förändringar genomförda.

Rampen upp mot lilla Österrike.

För att göra det möjligt att ta sig från Olgas terrass och lilla Österrike byggs en ramp intill arkaden som ersätter den stödmur som idag finns på samma plats. Rampens fasad kläs med samma oktagonmursliknande teknik som idag klär stödmuren. Rampen placeras några decimeter ut från arkadens fasad så att det fortfarande finns rum att plantera klängväxter som kan klättra på arkaden och dess spaljéer. Tillsammans med själva rampens bredd om 1,5 meter kommer rampens fasad att ligga lika långt från arkaden som stödmurens fasad gör idag. På bägge sidor om rampen finns ledstänger i svartmålad

metall i liknande utförande som befintliga ledstänger i trappan. Rampen kommer att skjuta fram i trappan med ungefär halva valvets bredd. För att göra det möjligt att komma fram där rampen ansluter till lilla Österrike, måste dopfunten flyttas till en annan placering i lilla Österrike. Även kantstenens läge närmast valvet måste justeras en aning.

Rampen får en lutning om 6 % och ett vilplan på mitten. För att man inte ska bli störd av utsikten mot bistrons baksida när man använder rampen är det viktigt att dagens breda gång mot bistrons baksida smalnas av med vegetation. Dagens lägre buskvegetation bör kompletteras även med högre buskträd. En grind hjälper också till att stänga av sikten mot bistrons baksida och hjälper till att leda en på rätt väg upp på rampen. Grinden görs av trä så att den kan bli ganska ogenomsiktlig.

Ner mot bistron ersätts den befintliga åsnestigen med en ny ramp. Rampen går i rät vinkel, med vilplan där riktningen ändras. Denna ramp får ledstänger på ömse sidor. Ledstängerna bör vara av samma slag som redan finns kring åsnestigen. Den omgivande planteringen anpassas i nivå till rampen. Rampen kommer endast att ha fasad ner mot bistron där den kommer att vara skyddad av spaljén. Ett kanstöd i granit, naturklov med ditsatta kanter, av liknande slag som avslutar åsnestigens steg, fungerar som avåkningsskydd längs rampen.

Bägge ramperna får en halkfri beläggning i krysshamrad kvartsit. Även stigen från Olgas terrass upp mot rampens början bakom bistron beläggs med samma material.

Mellan de två ramperna är det särskilt viktigt att markbeläggningen alltid är jämn och utan gropar. Detta kan åstadkommas genom en hög nivå på tillsyn och underhåll. Det kan dock också vara påkallat att fogarna fixeras med bruk i det mest använda stråket.

Gamla entrén sedd utifrån efter att föreslagna tillgänglighetsåtgärder utförts. Fotomontage.

Gamla entrén

Den nedre trappan flyttas ut från portalen ca 1,5 meter så att en plan plattform bildas. Till plattformen ansluter en ramp från vänster sida. Trappan in till själva porten kan tas bort. Istället kan lutningen på marken mellan portalen och porten ökas för att ta upp höjdskillnaden. Lutningen blir ändå mindre än 5 %.

Rampens fasad byggs i granit av liknande slag som den i portalens sockel och i trappan. Samma typ av beläggning i kvartsit med fixerade fogar som idag finns mellan portalen och porten läggs även i rampen. Överkanten på fasadens block läggs högre än rampens beläggning så att de även fungerar som kantsten. Ett räcke i svart metall placeras längs rampens ytterkant.

Porten och grinden måste hållas öppna under anläggningens öppethållande. Närmast porten skall en plan yta fungera som vilplan då anläggningen är stängd och porttelefonen måste användas. En väggfast ledstäng leder fram till porten.

Kvartsiten med cementfixerad fog som idag finns mellan portalen och porten måste läggas om för att nivån ska bli

anpassad vid porten. Ytan fungerar dock bra utseendemässigt och är tillräckligt slät ur tillgänglighetssynpunkt även om det lutar lite. Samma sorts yta läggs alltså tillbaka efter nivåanpassning och även beläggningen i valvet på insidan av porten, fram till smidesstaketet läggs på samma sätt.

Några tankar kring arbetet

Metoden jag använt i arbetet liknar i princip den vanliga gestaltungsprocessen med stegen inventering, analys och förslag. Inventeringen har i ett fall som detta, där man arbetar med en historisk anläggning till stor del varit inriktad på att se vad som hänt i anläggningen och vad som finns kvar av det ursprungliga. Metoden har jag upplevt som ganska självklar och oförklarad.

Mina förslag har diskuterats med företrädare för handikapprörelsen, främst med Maria Johansson på De Handikappades Riksförbund som företrädare rörelsehindrade. Jag har dock endast visat planer och skisser för henne och förklarat vad jag observerat. Vi har inte besökt platsen tillsammans. När man gör så finns det naturligtvis en risk för förbiseende av problem och att det kan finnas brister i informationsförmedlingen när jag först tolkat det jag sett och sedan ska försöka förmedla detta. Att besöka anläggningen tillsammans med funktionshindrade, hade nog varit värdefullt och borde ha ingått i arbetet. Man bör nu se till att besöka anläggningen tillsammans med handikapprörelsens representanter i samband med projekteringen av tillgänglighetsåtgärderna.

När jag först diskuterade arbetet med Anders Westerberg var jag riktad på att arbetet i högre grad skulle handla om nygestaltning och förnyelse av Millesgården. Redan i programarbetet blev det dock klart för mig att för att överhuvudtaget kunna föreslå någon åtgärd med vederhäftighet måste jag lägga ner en ganska stor del av arbetet på att ta reda på vad det är för en anläggning som jag står inför. En analys av anläggningen skulle alltså bli en stor del av arbetet. En stor del av arbetsinsatsen har varit att ta reda på hur anläggningen rent fysiskt har utvecklats under årens lopp. Då anläggningen naturligtvis är starkt kopplad till Carl Milles som person blev det också viktigt att lära mig mer om honom och försöka utröna hans intention med anläggningen. Även om Millesgårdens utemiljö inte åtnjuter något särskilt lagstadgat skydd är den rik på kulturhistoriska och estetiska värden.

Ett ganska långt tag i början av arbetet kände jag ett behov av att försöka hitta på något nytt för Millesgården, införa nya element eller omgestalta någon del mer radikalt. I huvudsak var detta nog utslag för någon typ av behov av självförverkligande - nu ska jag försöka göra ett avtryck! Allt-

eftersom jag bekantat mig med anläggningen och även givit mig tid att reflektera över min uppgift har jag glidit mer in i en strävan efter bevarande och ibland även restaurering snarare än förnyelse. Millesgårdens unicitet ligger i att vara skapad av Carl och personer i hans närhet, först i huvudsak som trädgården till hans hem och sedan som allmänt tillgänglig skulpturpark. Det är för att uppleva detta som man besöker Millesgården. Andra upplevelser kan erbjudas någon annanstans. Så länge miljön går att hålla tillräckligt funktionell finns ingen anledning att vara klåfingrig.

Även om inte hela anläggningen kommer att kunna tillgänglighetsanpassas i närtid, hoppas jag att mitt arbetet skall kunna påskynda och underlätta diskussionen i Millesgårdens fortsatta arbete för utveckling och tillgänglighetsanpassning av anläggningen, så att funktionshindrade så snart som möjligt får större möjlighet att uppleva en del av de skönhetsvärden och historiska värden som Millesgården uppvisar. Genom att formulera de olika värdena och karaktärerna och genom att motivera mina ställningstaganden tror jag att det kan bli lättare även för dem som framgent skall arbeta med anläggningens utveckling att ta ställning. Jag tror mig ha visat att det är möjligt att kombinera ökad tillgänglighet med respekt för kulturarvet i anläggningen.

För min egen del har arbetet inneburit att jag har fått en ökad insikt om kulturarvets betydelse i sig och för de risker som finns att värden förstörs om man hanterar en historisk anläggning ovarsamt. Det har varit uppenbart att riskerna minimeras om analysen genomförs grundligt. Jag har också fått en betydligt ökad förståelse för alla människors rätt till att kunna ta del av vårt kulturarv. Genom arbetet har jag börjat reflektera mer kring såväl kulturarvs- och demokrati frågor relaterade till landskapsarkitektsyrket. Vad i en anläggning är det man bör bevara? Hur görs historien förstålig och tillgänglig? För vems skull? Även om jag inte diskuterat dessa frågor i rapporten, har exeamsarbetet givit mig en uppmärksamhet och ett intresse kring frågeställningarna som jag kommer att bära med mig ut i yrkesslivet.

Källor

Tryckta källor

Bergström, Anders & Nolin, Catharina (2004). Millesgården: arkitektur & trädgård. Stockholm: Atlantis.

Boverket (2005a), Enklare utan hinder. Boverket: Karlskrona

Boverket (2005b), Tillgängliga platser. Boverket: Karlskrona
Gustavsson, Lars Åke (2003). Rosor för nordiska trädgårdar. Stockholm: Natur och Kultur

Heidger, Clemens. Wurzeln sind lenkbar. Tillgänglig http://www.baumpflege-schweiz.ch/pdf/system_heidger.pdf (06-03-21)

Näslund, Erik (1991). Carl Milles – en biografi. Höganäs: Wiken

Riksantikvarieämbetet (2005).Visingsborgs slottsruin, förvaltningsplan. Tillgänglig http://www.ruinportalen.se/visingsborg/forvaltningsplan_051123.pdf (06-03-25)

Siré, Elena (2001). Varsam tillgänglighet. Stockholm: Svensk Byggtjänst.

Svensson, Elisabeth (1997). Bygg ikapp Handikapp. Stockholm: Svensk Byggtjänst.

Bildkällor

Das Carl Milles Heim, foto Gustaf Boge, Videokopia av nitratfilm, sannolikt från 1920-talets mitt. Millesgårdens arkiv.

Fotografier av författaren då ej annat anges i bildtext.

Muntliga källor

Johansson, Maria, ombudsman De Handikappades Riksförbund, 2006-04-04, samtal

Westberg, Anders, trädgårdsmästare Millesgården, flera samtal under arbetets gång.

Wiberg, Maria, museipedagog Millesgården, 2006-02-09, samtal.

Wareing, William, intendent Millesgården, 2006-03-07, samtal.